

Ugnė Ražinskaitė

Vokietijos išdegintos žemės politikos padariniai Vištyčio apylinkių gyventojams Antrojo pasaulinio karo metais

Straipsnyje remiantis vienos šeimos istorija aptariama Vištyčio apylinkių (dab. Vilka-viškio r. Totorkiemio k.) gyventojų patirtis, susijusi su Antrojo pasaulinio karo pabaigoje nacių vykdytos išdegintos žemės politikos padariniais. Nagrinėjami evakuantų santykiai su civiliais ir kariškiais vokiečiais ir sovietais, taip pat su lenkais. Kreipiamas dėmesys į šeimos buitį ir karo patirtį tremtyje.

IVADAS

Išdegintos žemės taktika – tai griežčiausia priemonė, kurią besitraukianti iš okupuotų Rytų regionų vermachto kariuomenė taikė Antrojo pasaulinio karo pabaigoje¹. Šią kovos taktiką vokiečiai panaudojo jau 1943 m. traukdamiesi iš dab. Baltarusijos ir Ukrainos teritorijų ir viską pakeliui šluodami: vokiečių kariuomenė krovė į traukinių vagonus ir sunkvežimius viską, ką buvo įmanoma išvežti (maisto produktus, galvijus, mašiną, žmones kaip darbo jėgą), o tai, ko nebuvo įmanoma pasiimti su savimi atsitraukiant, sunaikino (pvz., grūdus Ukrainoje), padeginėjo miestus ir kaimus, sprogdino tiltus ir geležinkelio bėgius, naikino kitas komunikacijos priemones². Išdegintos žemės

taktika buvo siekiama susilpninti ekonominę ir karinę Sovietų Sąjungos galią, sumažinti potencialių sovietų kareivių ir karo pramonės darbininkų skaičių³. Tiesa, bent jau Pietų Ukrainoje, vykdamas išdegintos žemės politiką, pasiekta priešingo rezultato – nusiaubtų teritorijų gyventojai papildė Raudonąją armiją kone 80 tūkst. kareivių⁴.

Panašaus besitraukiančių vokiečių elgesio tikėtasi ir Lietuvoje⁵. Archyviniai šaltiniai rodo, kad lenkų pagrindžio Lietuvoje vadovai neatmetė galimybės, jog traukdamasis vermachtas vykdys prievartinę gyventojų evakuaciją, nenorintys evakuotis gyventojai bus represuojami, šaudomi, į butus ir rūsius bus mėtomos granatos, sprogdinama, padeginėjama ir t. t.⁶ Iš tiesų vokiečių okupacinė valdžia 1944 m. vasario mėn. pradėjo ruošti Lietuvos ūkio įstaigų evakuacijai ir naikinti⁷. Prie Lietuvos artėjant frontui, naciai ėmė masiškai naikinti pramonės ir transporto objektus, grobti ir gabenti į Vokietiją materialines vertybes⁸. Miestuose buvo plėšiamos parduotuvės, sandėliai, sprogdinami fabrikai (pvz., Panevėžio cukraus fabrikas)⁹.

Daug žalos patyrė ir Lietuvos kaimas. Besitraukiantys vermachto ir SS daliniai padeginėjo trobesius ir nupjautus rugius¹⁰. Buvo rekvizuojami gyvuliai: arkliai, karvės,

kiaulės ir t. t.; sudeginta ir sugriauta 47 830 Lietuvos ūkininkų namų¹¹. Vykdydami išdegintos žemės taktiką, naciai planavo 1944 m. įvykdyti ir dalinę lietuvių tautos evakuaciją į Reichą¹². Alfredo Rosenbergo nuomone, iš Lietuvos turėjo būti evakuoti vokiečiams nusipelnę asmenys su šeimomis, taip pat asmenys, tinkami karo ir darbo tarnybai. 1944 m. vasarą ir rudenį savo noru arba prievarta Vokietijoje atsidūrė apie 200 tūkst. Lietuvos gyventojų¹³. Pasibaigus karui, dalis šių į Vokietiją dirbti išvežtų arba evakuotų žmonių grįžo arba buvo prievarta grąžinti į Lietuvą¹⁴.

Šio straipsnio objektas – naciams 1944 m. vykdant išdegintos žemės politiką į Vokietiją „evakuotų“ žmonių patirtis: nesavavališkas gimtųjų namų palikimas, klajonės pafrontės zonoje prižiūrimiems SS pareigūnų, priverstiniai darbai vokiečių ir rusų karininkų įsakymu, galiausiai grįžimas į Lietuvą karui pasibaigus ir visi išdegintos žemės politikos sukelti sunkumai (badas, būsto trūkumas).

Lietuvių istoriografijoje vokiečių okupacijos laikotarpis gana menkai tyrinėtas. Solidžią monografiją šia tema „Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)“ parašė Arūnas Bubnys¹⁵, tačiau toks vokiečių okupacijos aspektas kaip priverčiamieji lietuvių darbai Vokietijoje joje mažai tyrinėtas. Knygoje paliesta ir lietuvių evakuacijos tema 1944 m., tačiau tik bendrais bruožais, nekeliant tikslo smulkiau aptarti evakuotų žmonių patirties pačioje Vokietijoje.

Kalbant apie 1944 m. lietuvių evakuaciją į Vokietiją, išdegintos žemės politikos rezultatus, šaltiniuose ir istoriografijoje esama prieštaravimų¹⁶. Pirmiausia, neaišku, kaip vadinti 1944 m. „evakuotus“ žmones: tremtiniais ar pabėgėliais? Pvz., sovietinių šaltinių duomenimis, Šiaulių apskrities valsčiuose buvo po 4–5 ūkius, kurių savininkai pasitraukė kartu su vokiečiais „iš baimės“¹⁷. Labai galimas dalykas, kad žmonės, prisimindami

pirmosios sovietų okupacijos baisumus, bėgo nuo antrosios iš dalies ir savo noru, genami baimės. Tačiau šių žmonių padėtis buvo labai dviprasmė. Kaip atsiminimuose rašo Vytautas Nezgada, pasilikti Lietuvoje ir slėptis buvo labai pavojinga, nes žmonės galėjo „būti apkaltinti sąmoningai laukia sovietų invazijos“¹⁸. Taigi tokie žmonės galėjo būti vokiečių represuoti kaip palankūs sovietams.

Problemiškas ir išdegintos žemės politikos rezultatų Lietuvoje klausimas. Sunku spręsti apie jų mastą Lietuvoje, kadangi įvairiose vietovėse besitraukiančios vokiečių kariuomenės veiksmai skyrėsi¹⁹. Labiausiai nuo karo veiksmų 1944 m. nukentėjo ruožas, kuriame frontas buvo nusistovėjęs ilgiau (Vilkaviškio–Šakių–Raseinių–Kursėnų linija), taip pat Rytų Prūsijos prieigose buvę miestai, miesteliai ir gyvenvietės²⁰. Šiose vietovėse vokiečių karinė vadovybė keldino gyventojus iš pafrontės zonos, mobilizavo juos kasti apkasų ar statyti kitų karinių įtvirtinimų²¹. Kalbant apie padėtį po karo, problema yra ta, kad pirmuosiuose po „išvadavimo“ sovietų šaltiniuose padėtis daugelyje iš vokiečių atkovotų Lietuvos apskričių, miestų ir miestelių vaizduojama kaip palyginti gera, su nedideliais žmonių ir materialiniais nuostoliais²². Visiškai kitokių vertinimų sovietų šaltiniuose atsiranda vėliau – duomenys apie vokiečių okupantų nuostolius pradėti sparčiai didinti²³. Dėl šios priežasties sunkoka susidaryti apibendrintą išdegintos žemės politikos rezultatų Lietuvoje vaizdą.

Straipsnyje keliamas tikslas remiantis esama istoriografija ir šaltiniais bei interviu metodu surinkta medžiaga susidaryti kuo išsamesnį 1944 m. išdegintos žemės politikos padarinių Vilkaviškio rajono Vištyčio apylinkėms ir jų gyventojams vaizdą, taip pat evakuantų padėtį grįžus į gimtinę iškart po karo. Šio tikslo siekiama: 1) įvertinant

padėtį tiriamoje vietovėje (Vilkaviškio r. Totorkiemio k.) per visą vokiečių okupacijos laikotarpį (1941–1944): vokiečių okupantų elgesį su gyventojais, jų materialiniu turtu; gyventojų lietuvių požiūrį į vokiečių okupantus; 2) išanalizuojant tiriamos vietovės gyventojų potyrius per 1944 m. evakuaciją: jų buitinę Vokietijoje, priverčiamuosius darbus, santykius su kitais lietuviais, su vokiečių civiliais, kareiviais, karininkais, taip pat su lenkais; 3) išnagrinėjant evakuotų žmonių padėtį sovietų armijai įžengus į Vokietiją, jų santykius su sovietų kareiviais ir karininkais; 4) aptariant padėtį karui pasibaigus; evakuotų žmonių patirtį grįžtant į gimtinę ir padėtį jau sugrįžus (badas, būsto stoka).

Straipsnio chronologinės ribos – 1941–1945 m. Pirmoji data pasirinkta dėl konteksto ir siekiant tyrimo vientisumo, kadangi įvertinti nacių vykdytą politiką galima tik atsižvelgiant į padėtį pačioje vokiečių okupacijos pradžioje. 1945-ieji kaip ribinė data pasirinkti ne tik dėl to, kad tais metais baigėsi karas ir Ražinskų šeima, kurios atsiminimais šiame straipsnyje remiamasi, sugrįžo iš Vokietijos, bet ir dėl to, kad, sovietų armijai okupavus Lietuvą, buvo netikslinga tolesnių šeimos gyvenimo įvykių sieta su patirtimi Vokietijoje. Ražinskų šeimai grįžus iš tremties, plačiau aptariamas tik bado epizodas iškart po karo.

Interviu metodu surinktą medžiagą, kuria toliau remiamasi, sudaro pokalbiai su dviem pateikėjais: Justinu Petru Ražinsku (g. 1930 m. Totorkiemio k.) ir Terese Ražinskaite-Jakštienė (g. 1933 m. Totorkiemio k.). Abu pateikėjai (brolis ir sesuo), vokiečiams 1944 m. priverstinai evakuojant žmones į Rytų Prūsiją, į Vokietiją pateko kartu su savo šeima. Tyrime taip pat remiamasi šiųdviejų pateikėjų brolio Alfonso Ražinsko (1920–1987) atsiminimais, jo paties užrašytais 1983 m. A. Ražinsko atsiminimuose išsamiai atsispindi šeimos potyriai evakuacijos metu, tremties detalės, santykiai su vokiečių karei-

viais, karininkais, lenkais, taip pat su rusų karininkais.

Iš šaltinių dar reikia paminėti šių žmonių kraštiečio V. Nezgados (iš Vilkaviškio r. Rėčiūnų k.) atsiminimus²⁴, kuriuose aprašoma Vištyčio apylinkių padėtis per vokiečių okupaciją. Aiškinantis padėtį Lietuvoje šiuo laikotarpiu, naudojamos ir Amerikos pasiuntinybės Stokholme dokumentais, kuriuos parengė ir išleido Thomas Remeikis²⁵. Šiuose pranešimuose atsispindi socialinė ir ekonominė krašto padėtis, esama svarbių niuansų, atspindinčių moralinį vokiečių kariuomenės nusiteikimą traukiantis iš Lietuvos. Dalios Sruogaitės 1944 m. atsiminimai „Atminties archeologija“²⁶ suteikė vertingos informacijos apie bendrą Lietuvos gyventojų būseną traukiantis vokiečių kariuomenei bei kaip skirtingai į tai reagavo inteligentai ir kaimo žmonės.

Šiek tiek naudingos informacijos esama ir Christopho Dieckmanno knygoje „Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje 1941–1944“²⁷. Iš nelietuviškos istoriografijos nepamainomas šiam tyrimui buvo Normano Davieso veikalas „Kariaujanti Europa: 1939–1945“²⁸. Jis padėjo įsigilinti į karo kontekstą ir atsekti, kaip nevienodai karas paveikė įvairias žmonių grupes, geriau suprasti jų potyrius. Knyga „Scorched Earth“²⁹ leidžia apžvelgti išdegtos žemės politikos taikymą platesniu mastu.

KLAUSIMYNAS

Pateikėjo anketiniai duomenys

1. Pavardė, vardas, tėvo vardas.
2. Gimimo metai ir vieta.
3. Gyvenamoji vieta (kaimas, seniūnija, rajonas), nuo kada joje gyvena.
4. Telefonas (su kodu).
5. Pašto adresas (paštas, indeksas).

Klausimai apie pateikėjo ryšį su nagrinėjama tema

6. Kur Jūs gyvenote 1941–1944 m.?
7. Koks tuo metu buvo Jūsų pagrindinis užsiėmimas?
8. Kaip vokiečiai elgėsi su Jūsų krašto žmonėmis nuo okupacijos pradžios (1941 m.)?
9. Koks buvo Jūsų požiūris į vokiečių okupantus?
10. Kada Jūsų krašte pradėta vežti į Vokietiją dirbti?

Pagrindiniai klausimai

11. Kaip manote, kodėl vokiečiai vežė Jūsų krašto žmones į priverčiamuosius darbus?
12. Kaip elgėtės, kai Jums buvo liepta palikti namus?
13. Kokius daiktus ėmėte ar galėjote pasiimti su savimi iš namų į Vokietiją?
14. Kas Jūsų krašte organizavo ir prižiūrėjo žmonių vežimą į priverčiamuosius darbus Vokietijoje? Ar tarp jų buvo lietuvių tautybės žmonių, kuriuos pažinojote? Jei taip, nurodykite.
15. Kas nutiko žmonėms, kurie pasipriešino priverstiniam varymui į darbus?
16. Ką varė kartu su Jumis į Vokietiją?
17. Kur nakvodavote pakeliui į Vokietiją?
18. Iš kur gaudavote maisto ir kokio?
19. Gal prisimenate, kokias vietas pravažiavote pakeliui?
20. Kokius darbus Jums liepė dirbti Vokietijoje?
21. Kaip vertinote civilius ir kariškius vokiečius 1944–1945 m. Vokietijoje? Kaip jie elgėsi su Jumis?
22. Kaip 1944 m. vertinote vokiečių galimybę laimėti karą ir kas lėmė tokį Jūsų požiūrį?

23. Ar Vokietijoje buvote atsiskyręs (-usi) nuo savo šeimos? Jei taip, kaip paskui suradote šeimos narius?
24. Kaip Vokietijoje sutarėte su kitais lietuviais?
25. Kas Vokietijoje Jus labiausiai traumavo?
26. Kaip atsimenate savo kasdienybę Vokietijoje?
27. Kaip suaugę Jūsų šeimos nariai Vokietijoje elgėsi su vaikais?
28. Kokie buvo Jūsų santykiai su lenkais?
29. Kaip elgėsi rusų kariuomenė, įžengusi į Vokietiją?
30. Kaip elgėsi rusai, suradę Jus Vokietijoje?
31. Kaip vertinote rusų kareivius ir karininkus? Kaip jie elgėsi su Jumis?
32. Kaip rusai elgėsi su pasilikusiais vokiečių civiliais (kolonistais)?
33. Kokia padėtis 1945 m. buvo Lietuvos–Vokietijos pasienyje praūžus frontui?
34. Kaip dažnai pasitaikydavo plėšimų ir kas juos vykdė?
35. Kaip 1945 m. grįžote į Lietuvą?
36. Ką radote grįžę į gimtinę po karo?
37. Kur gyvenote grįžę į gimtinę?
38. Kaip išgyvenote badą po karo?
39. Ar į Lietuvą ateidavo badaujančių žmonių iš kitur? Jei taip, tai iš kur ir kaip jie elgėsi?

INTERVIU NR. 1*

Teresė Ražinskaitė-Jakštienė (g. 1933 m. spalio 12 d. Totorkiemio k.) 1941–1944 m. gyveno kartu su tėvais Totorkiemio k. ir ėjo į mokyklą. Šeima ūkininkavo, laikė gyvulių, todėl padėdavo tėvams ganydama žąsis. Nuo 1957 m. gyvena Vilkaviškio r. Vištyčio sen. Meiliūnų k.

* Abiejų interviu kalba netaisyta.

Su mumis vokiečiai gerai elgėsi, jokių bėdų ar ko nebuvo. Kai kariuomenė užvažiavo, tai į sodą įvažiavo. Kariuomenė kada traukėsi jau į Rusiją, o mes tai čia pat prie rubežiaus, tai su tais visais obozais* į sodą jinai važinėjo, viską, o iškart dar nieko, medžių nepjovė, o paskui buvo taip, kad ir medžius, daugumą išpjovė medžių, ir tėtį vat būtų nušovė be biskio. Ėjo į kluoną jau gyvulius šert ryste, o vokiečiai pro kužnės** kampą paleido šūvį, ir tėtis kažkaip atsisuko galvą ir tuo momentu pamatė tą vokiečių, kad į jį šauna. Tai jisai gulė greitai žemėn ir nenušovė tėtį, o mama dar nebuvo išėjęs į lauką, ba tuo laiku frontas ėjo, ir paskui išėjo pas gyvulius, kada jau pravažiavo tie, daugiausiai tas frontas. Tai Justinas rado dviratį vokišką, jau kareivių paliktas buvo, šliaukas***, matyt, sutrūkęs, tai buvo paliktas. Tą dviratį paskui Justinas parsivežė. Vokiečiai užeidavo tiktai atsigert, o taip nieko jie neprašydavo, tiktai, ar nėra svetimų žmonių namuose, ar nėra kareivių, svetimų žmonių nėra.

O paskui Rėčiūnų kaime surinko žmonių ir į sklepą uždarė, ir paskui juos sušaudė, ten nežinau, kelis ten tuos žmones. Tai buvo vietiniai žmonės, o dėl ko, tai nežinau, aš dar per maža buvau. Ar jie koku seniūnu dirbo tenais, ar ką nors, tai aš neprisimenu. Po vieną varė iš sklepo vis ir sušaudė, nežinau, ar keturis, ar penkis žmones. Sklepas buvo Rėčiūnų kaime, ir kažin ar ne pas Bacevyčių buvo. Seniūnai, kur reikėjo (buvo vasaros laikas), kaip seniūnus tai varinėdavo, ir tai kariuomenė kai užėjo, tai siųsdavo tuos obozus padėt pastumt, jau kada su arkliais tie kareiviai važiuodavo, tai pastumt jie tuos. Ar tai kas sugesdavo, ar ką, kad jiems (jau tiems vo-

kiečiam) padėt kažką tai reikėjo. Paskui tėtis, būdavo, pasiuncia kokią ten, kaip anksčiau vadydavo, vežt kariuomenės kuo ar kam (aš, matai, dar per jauna buvau). Mama prideda maisto jiems ir važiuoja jau į toliau, į kokią miestą ar ką, tai aš neprisimenu. Ar tai padėt prie tos kariuomenės, ar ką, kad išvažiuoja su arkliais, paskui už kiek laiko parvažiuoja. Va taip būdavo. Mum tai tie vokiečių kareiviai buvo geri, mes nieko nebijojom jų, nei mum niekada nieko nepadarė. Eglių už kluono išpjovė tie daug užtai, kad vaktuodavo, kad kariai, jau rusai, pasislėpę nebūtų. Vokiečiai turėdavo viską matyti, kas už medžių, kas darosi, tai išpjovė va egles prie kelio.

Kada grįžo frontas iš Rusijos į Vokietiją, tai labai daug buvo žmonių privarytų pas mus. Jau visada būdavo žmonių – vieni išvažiuoja, kiti atvažiuoja. Tai buvo lietuviai, ir iš kaimų, ir iš miestų žmonės, labai daug, jie buvo atvykę su savo šeimomis, o kiti vyrai buvo paimti į frontą. Ir pabūdavo, ir to maisto dar atveždavo, kiti ne. Apsistodavo pas žmones, pas mus irgi buvo. Iš Keturvalakių buvo toks Prancevyčius, ligotas žmogus buvo, o paskui buvo šeima, trys moterys buvo, pavardžių tai nežinau, viena buvo žydelkaitė, bet mes matėm, kad ji žydelkaitė, bet mes neišdavėm, niekam neišdavėm ją. Sutardavom gerai, kai frontai maišėsi, tai žinai... Kai prasidėjo vokiečių okupacija, tai mes miegojom ant tvarto, ant šieno, ir tik klausom, kad du du du jau dunda. Tai mama pažadino mus, dar Justinas didesnis, o aš, Jonas va – visi miegojom. Mama pažadino – kelkit vaikai, karas, tai labai išsigandom visi, sukilom ir paskui žiūrim, kad kariuomenė jau eina į rytus. Kambariuos sėdėjome, ilgai

* Gurguolės.

** Kalvė.

*** Dviračio padangos kamera.

į laukus neišeidavom, ba bijojom užtai, kad tie kareiviai, atrodo, jie buvo neblaivūs, kad jie jeigu tėtį, kiek ten reikėjo, jau būt nušovę, o buvo jau Alfono kužnia pastatyta už kelio, dar plento nebuvo, tai prie tos kalvės tas pamatė vokiečius ir šovė. O paskui kariuomenė traukė, dieną naktį traukė, ilgai. Paskui ten netoli mūsų buvo trobavietė, ir ten kariuomenės, ten šeimos gyveno ar viena, ar kelios tenai, tujų buvo toksai štabas, tų rusų. Tai paskui tenais, neatsimenu, ar tenais nušovė ką, ar jie pabėgo tenais... O jų buvo su šeima, ir žmonos buvo, ir pabėgo, kada pradėjo šaudyt tie vokiečiai. Ėjo frontas, ir tiesiog visi galvojo, kad jie girti eina, pirmas frontas, kaip ten, tai ėjo ir ėjo, ten neina suprast, kiek ten laiko, kiek tų dienų ir kiek tų savaitių kariuomenė ėjo. Lėktuvai skraidė, paskui jau, kada jau rusai atmušė tuos vokiečius, vokiečiai jau grįžo atgal į Vokietiją, tai lėktuvai lėkdavo naktimis ir dienomis ir nušaudavo. Būdavo, užlekia, tai tik tar tar tar šautuvais ir bombas metė, tai čia kaip kalnai, prie Ražinskų jau, tai tik ten tos bombos tarška, būdavo, baises dalykas. O naktimis tai iš lėktuvų pakabydavo tas lempas iš lėktuvų ir labai apšviesdavo, kaip dieną, ir lekiant gauda, kur žmonių yra, kur tų žmonių jau suavakuota iš Lietuvos, tai šaudydavo labai daug. Ir kaip Bejerienę, šeiminykę, nušovė: granata krito ir liko tai paskui ten, kada grįžo tas frontas. Ir paskui ją tiktai užkasė prie namo ant laikinai, užkasė, ir viską, o paskui, kada baigėsi karas ir grįžom iš Vokietijos, tai tada pasilaidojo jau tuos žmones, kur jau kiek buvo negyvų. Tik kad varė priverstiniais darbams, o žinojom mes visi lietuviai civiliai, mes piktumų neturėjom, šaudyt nešaudėm nieko, tiktai mus šaudė iš nežinių. Ir dirbom, vienur ir plytinėse dirbom, ir ūkininkuose, pas ūkininkus, gyvulius šėrė jau visi, kurie suaugę buvo. Būdavo tų vokiečių laukuose užkastų

bulvių, tenais daržovių. Ko tai varydavo mus, ir atkasa vyrai, ir mes rinkdavom tas bulves, daržus, veždavom tuos gyvulius šert. Varinėdavo mus, ant vietos nelaikė mus. Mus vienoj atvarė, būdavo, ir randam dar puodus karštus ant mašinos*. Tai pasižiūrėm, bet valgyt mes patys nevalgydavom, būdavo, išsiverdam, kiek reikia, ir paskui vėl duoda. Vokiečių jau kariškiai daugiausia varinėdavo mus. Varo vis vėl į kitas vietas. Dar vienąkart gal dar vyrai ėjo, jau ir Alfonėlis, amžiną atilsį, ir ten kitą draugą, ten juodu susitarė: eisim, sako, pažiūrėt, kaip jau čia Lietuvoj, jau grįžt atgal, tai dar netoli buvo nuvažiavę, kaip Lietuvoj yra, tai jau negalėjo sugrįžt, ba jau čia frontas yr. Tai grįžo vėl atgal ir paskui jau mus vėl varė tolyn į Vokietiją. Paskui važiuodavom, būdavo, ir miškais, ir laukais, plenta is jau Vokietijoje, tai, būdavo, kad vokiečių kareiviai duodavo duonos jau mum ant vežimo. Būdavo, kaip su vaikais, važiuodavom tas būdas pasidarę ant vežimų, tai, būdavo, užmeta duonos vieną ar du kepalukus jau kareiviai. Geri, vienu žodžiu, neina skųsti, kad vokiečių buvo bloga kariuomenė, gera. Paskui, kai sustodavom, jau daugiau kur, kokį ešeloną tų žmonių suvažiavę, tai, būdavo, skiepina jau daktarai, kad kokiom ligom neužsikrėstume, ar ką, žiemos laike, tai kad nesusirgtume. Paskui duodavo mum maistą, kada jau daugiau tų žmonių suvažiavę, tai skirdavo maistą, jau reikėdavo į eiles pastovėti, tai gaudavom sviesto, sūrio ir dešros. Tai vyrai vis sakydavo – „hubel voršt“, kad arklinė dešra, o brolis, tas mano Alfonas, toksai juokdarys buvo, štukorius, tai, būdavo, duoda į tą sūrį kumščiu, tai tas atšoka nuo to sūrio, tai kietas. Ale valgydavom ir tą dešrą, buvo labai skani, storos tos dešros buvo. Juokdavosi vyrai, ar ten tikrai buvo „hubel voršt“, sako, vokiška dešra, tai negalėjai pasakyt tikrai.

* Viryklė.

Tai va, tai pabūni, tai vėl varo. Paskuitės buvom Lenkijoje nuvaryti, tai Jonukas va Kolono ligoninėje gulėjo. Kaip Lietuvoje dar susirgo kokliušu, jis neatsimena, jeigu mama papasakojo ar tėtis, smarkiai sirgo. Jau jis vaikščiojo, viską, o kada susirgo kokliušu, tai jį gydė gydė tie daktarai, ir viską. Tėtis turėjo kumelę, du arklius, ir viena kumelė buvo ir su kumeliuku, tai tėtis milždavo tą kumelę ir girdydavo. Nuo kokliušo, sakė, kumelės pienas. Tai girdydavo tą, o paskuitės, jau išvažiavom kada į tą Vokietiją, tai buvo ir jų trys žmonės, ir mes penki turbūt, sesuo Marytė jau buvo. Tai mūs didelė šeimyna buvo, ba Alfonsas atskirai padvados neturėjo, tai su mumis jis visą laiką.

Kiek turėjome savo jau mėsos, paskui papjovė veršį, kiaulę, į kubilą susūdė ir vežėmės tuos produktus. O kas buvo likę, tai lauke nukasę ir tiesiog iškasė duobę ir užkasėm, kad parvažiavę turėtume ką valgyt. Druskos užkasę buvo bačkutę ir žibalo va turėjom blekes*, užkasęs buvo tėtis. O tėtis dirbo kailius, avies kailius. Tai tų kailių ten nuo žmonių buvo suvežta dirbti, o tėtis paskui ėmė ir iškasė duobę ir tokią dėžę, ir sudėjo viską: kai parvažiuos, ir žmonėms išdirbs, ir pats užsidirbs. Ir parvažiavom, nieko neradom. Ir trobos buvo sudegę, tik tai vienas kluonas buvo likę, o taip viskas sudegė. Savo rūbus ir dar maisto, kas buvo, kur rūkyta mėsa ar ką, nu tai dar pasiėmėm ir susūdytą į didelį toberį**. Tai Vokietijoje mes važiuodami, būdavo, tos mėsos jau tenais išsiverdam. O druskos neturėjom, tai su tuo rasalu, kur ta mėsa buvo sūdyta, tai tuo rasalu sriubą sūdydavom. O paskui toliau jau Vokietijoje, kada nuvažiavom, tai jau rasdavom druskos. Būdavo, pas ūkininkus užvažiuoji, jau tų vokiečių nėra, išvažiavę visi, išvaryti. Tai, būdavo, nueini į sklepą, tai uogų visokių pridaryta, prima-

rinuota, uogų kiek tai nori, ir labai daug, ir gražiai, ir skaniai, ir taip, tai būdavo kai kas ten buvo vienoje vietoje. Vyresnė ta šeimininkė, ji parvažiavo su karieta, ir jau viskas šeiminykės yra, nieko neimkit tik, nevalgykit nieko ir varykite tolyn, čia nebūkite ilgai, ir viskas, ba čia užeis frontas ir čia vis tiek nebūsit, ir tai taip, būdavo, išvaro. Niekas nepasakydavo, kad jūs čia būkite, nevažiuokite, jau čia jums bus gerai, tai taip nebuvo. Užtai varydavom vis forverts, ir viskas, į priekį.

Tai paskui į tą Lenkiją važiavom. Tai ta Jono mama, lenkiškai kada jau ji gerai mokėjo kalbėti viską, tai paskui pas daktarus (ir Lenkijoje žmonės nebuvo išvarinėti dar, jie savo namuose buvo), paskui paguldė į ligoninę su Jonuku. Tai jie gulėjo, nežinau, kiek ten laiko, bet susveiko tas Jonelis. O mus varė į mišką kadugių uogas skint. O paskui kiek paskynėm, ir jau vėl duoda įsakymą: vėl sėskit į mašinas ir jau vėl varo toliau, taip varinėja. Tai Lenkijoje jau ir Jonas, ir Justinas pradėjo suprast lenkiškai kalbėti, jau pradėjo išmokti. O mes vokiškai tai buvom Lietuvoje jau biskį ir pramokę, ba sesuo vokiečiui oficerui skalbė, mokykloje čia. Buvo mokykla – tai čia tas zastavas*** buvo vokiečių. Tai, būdavo, ateina pas mus pieno pasiimti ir skalbinius atnešdavo, tai mama, būdavo, skalbia. Buvo ir kitokių tautybių, jau mes rasdavome juos apsigyvenusius, pas vokiečius buvo, taip sakant, plienykų, rusų būdavo ir lenkų, ir būdavo tų lietuvių. Neaišku, kokios rasės ir kas jie ten do vieni būdavo. O, ten visko sutinki.

Tik tai vokiečiai varė. Elgėsi tai gerai, kad ten kokių nors būtų nesusipratimų ar ką, tai nebuvo taip. Mes paprasti žmonės buvom, ką mum pasakė, taip mes darėm. Apsistojom vienam jau kaime, ir ten buvo tik tai galvijai, karvės buvo likę, tvartai ir kluonai, ir kiaulių buvo

* Skardiniai indai žibalui.

** Kubilas.

*** Užkarda.

likę, o gyvenamas namas tai buvo sutrypta viskas. Tai mes gyvenom tų kumetbučių* trobelėj, ten toliau biskį buvo. Tai, būdavo, eina vyrų jau ten, dirba tuos viską, kas reikėjo vokiečiams, viską darė, dirbo. Ir paskui jau atvažiavo šefas, o iš kur tas šefas, kur tai jojo buvo stovykla ir kur jis gyveno, tai mums nepasakė, iš kur jis atvažiuoja. Ir ne viens atvažiuoja, ir mašina atvažiuoja, ir pasakė, kad karas baigėsi. Jau mes tam kumetbutin mes gyvenom kelios šeimos, ne viena, trys šeimos tikrai buvo: tokie Rutkauskai, ten nuo Vilkaviškio kažkur tai, dvi šeimos, viena Rutkauskų šeima ir kitų, ten broliai, ir mes va buvom. Ir sakėm – jau apsigyvenom, ir sakom – jau mes iš čia nevažiuosim niekur. Tai paskui mus vėl išvarė, ir paskui visą ešeloną, didelį ilgą ešeloną jau ten tų lietuvių vėlei. Ir paskui sužinojo, kad renka į kariuomenę vėlei vyrus. Tai buvo ir brolis mano Alfonėlis, ir tas buvo surašytas irgi paimt į kariuomenę. O tas Jonukas jau buvo susveikęs, bet dar jisai po tos ligos nevaikščiojo ilgai, nu ligonis buvo smarkiai, ale paskui susveiko. Paskui jie susidarė ir padvadą susiruošė. Paskui, kada pasakė, kad į kariuomenę jau čia surašyta viskas, tai Alfonukas tas apsilviko tokį didelį, kaip jau senam žmogui, bercą ilgą, apsirėngė, čia barzdos, jos ten mažai buvo, neaugo, baisu, niekada neturėjo barzdos, neaugino, bet kiek jau buvo čia jinai apsimukturiavę, jau būktai jisai nelipo į tą mūsų vežimą, o šalia jau jisai eidavo ir jau būktai jisai vaidino, kad jisai senas. Nu papuolė ir nepaėmė va į kariuomenę. O kitus daug ką paėmė. Jie pasislėpė, buvo tokių. Užtai, kad mums ir viską iškasė, ką buvom pasislėpę.

Vieni į mišką išvažiavo, tai vienur, tai kitur, ir buvo. Čiuprinskai – Čiuprinskas Jurgis, Kazys, Vytautas – trys Čiuprinskai. O tas vienas, tai jis biskį prie rusų buvo, tas

Kazys, tai jau slapstėsi, paskui Lukaitis, tas slapstėsi jau prie vokiečių. Jie laukė rusų, užtai jie nevažiavo. Tai tas Kazys Čiuprinskas, jisai buvo seniūnas, kaimo seniūnas, ir ten nei jis raštingas, nei jis mokytas, nei nieko, tik va liežuviu, būdavo, mala mala. O tas Lukaitis kuo jis ten dirbo, negaliu pasakyti, viršaičiu buvo, ar ką, nežinau, bet jis pasislėpė. Sako, būktai moteriškais rūbais buvo apsirėngęs ir namuose, o kas tikrai žino? Kaip Rėčiūnuos sušaudė tuos vyrus, už ką sušaudė ir kaip jie ten, taip žmonės ir nesuprato, dėl ko juos sušaudė. Ten tik frontas praėjo link Rusijos pusės, ir vat kas pasidarė. Mažu tėvai ir žinojo, kas kaip buvo, bet vaikam paslapčia, niekas nenorėjo išduoti, kad kitiems nepakenkt.

Važiuojom tėtis Antanas, mama Antanina, sesuo Marytė, aš, Jonas, Justinas, kita padvada važiavo mano kits brolis Antanas. Laikėsi su mumis, bet paskui Vokietijoje, kada atskirais vežimais, tai pasiklysti ir visaip, paskui vėl pasimetėm, tai kartais susitinki vėlei, pavažiuoji. Ir kada nuvažiuojom, mes su tuo broliu išsiskyrėm ir nežinojom, kur jisai dingęs su savo šeima ir su tais uošviais. Paskui, kada parvažiuojom iš Vokietijos, tiktai per kitus žmones sužinojom, kad jisai Lenkijoje. Kada jau viskas susitvarkė, tai tada jau parašė laišką, gyvena ir dabar Lenkijoje, jau brolis miręs, tik ten brolio šeima yra. Važiavo kartu taip pat brolis Alfonas, brolienė Staselė ir Jonuką va vežėsi. Tai buvo mūsų visa šeima. Iškart ant tos padvados. Buvo ilgas vežimas labai, su būda, tai, būdavo, iškart ten miegam, o kai, būdavo, lėktuvai užlekia, baisu, tai slepiamės; mes, vaikai, tai, aišku, nesislėpėm nieką, o kurie šalia vežimo eidavo. Tai paskui, būdavo, važiuoji kokią gyvenvietę ir žiūrai, kad mažesnis namukas (kad nebombarduotų lėktuvai), tai užėini ir lieki nakvoti. Nu tai pailsi, tai valgyt išsiverda jau

* Samdinių namai.

moters, tai šitaip, o paskui atsikėlę pasižiūrai, jeigu nieks nevaro, tai taip gyveni, o kai užėjo kas nors, vėlei varo tolyn. Mes rasdavome ir vokiško maisto, va tų produktų būdavo, ir tų marinuotų daržovių, visko. Apie gyvulius, pašerti, kad būtų nealkani, o taip tai nieko nedarydavome, tik išsižioję žiūrėdavom, kad lėktuvai neužlėktų vėl ir nesubombarduotų. O, būdavo, važiuojam, tai jau kaip praėjęs tas frontas, tai įvažiuoji į kaimą, tai įeini į kambarį, tai, žiūrėk, vienur negyvas, tai kitur negyvas, žiūrėki, prie sodybos, prie medžių kur, tai ranka, tai koja, tai kas vėl, žinai, kada subombarduota, išdrabstyti žmonių, tai va baisu. Ten ilgai nereikėjo būt, ba vėlei užaina tų vokiečių ir varo.

O paskui, kai rusai jau užėjo, tai vajėzau vajėzau, baisu. Aš mergaitė buvau, bet, žinau, paėmė Staselę ant viršaus, ant namo, ant aukšto, paklot lovą jau tam kareiviui rusų. Tai ji, būdavo, eina, o Alfonas ten jau kur nors kitur išėjęs. Tai ji mane, Staselė, būdavo, vedasi visur, jau mane nepaleisdavo užtai, kad bijojo, užtai, kad tie rusų kareiviai prievartaudavo moteris. Taip ir neišdrįso. Tai, būdavo, jau šneka šneka, jau ta Staselė rusiškai kaip amen poterį mokėjo, šnekina šnekina, o jau man nusibosta, jau aš prisiglaudus prie jos, jau aš einu, sakau, jau aš palieku jus. „Tik tu būk, vaikelį, tik tu niekur neik.“ O jau mano širdis dreba, negaliu jos palikt, ba gaila. Na tai taip ir išsislapstėme. Tai jau, būdavo, taip kur būna tų kareivių, jauti, kad ateina, tai, būdavo, aš pati tikrai užlendu už atdarų durų, kad eidamas tik prašliaužė ir mane nepamatė, tai vėl bėgi prie savų, suaugusių. Bet tai ką, aš dar mergaitė buvau. Gerai vertinau, ant vokiečių nieko blogo pasakyti nebuvo galima. Būdavo, kartais parvažiuoja kai kurie, tai ten tik rėkia: dingt iš čia, kad nebūt matyt čia, kad viskas, tai, būdavo, palauki, išvažiuoja, mes vėlei kiūtojam, tai už kiek laiko parvažiuoja ir vėl varo. Daugiausia, būdavo, kad reikia išvaryt, ir viskas.

Baigėsi paskui karas, ir, skaitos, jau sumušė vokiečius. Kariuomenė užėjo, tai, Jėzus, tu neklausk, ką tie rusai padarydavo. O vokiečių, žinai, tai maišai cukriaus, tai ten kas maisto, žinai, tai jie, perpjovę maišą, apšikę, atsiprašant, ant tų maišų. Šitaip ant maisto produktų. Baisu, kas būdavo padaryta. Tai čia gyvuliai buvo, kaip užėjo rusai.

Vokietijoj kas daugiausia buvo, tai, kad važiuoji plentu, o laukuose tų negyvų žmonių, užminuoti laukai buvo. Tai žmonės irgi slapstydavosi ir eidavo, būdavo, ir miškai, o kaip užeidavo, ir viskas. Ir būdavo, sykais jau važiuoji vežimu ir apsisuks, ir važiuosim jau atgal, tai paskui tik pasižiūri, o tėtis ar Alfonėlis – o Jėzus, tik atsargiai, mina, mina, ba būdavo pastatyta stulpelis ir užrašyta: „Minnen, minen“. Tai vos neužvažiavom ant minos.

Mes buvom Justinas, Jonas, aš, kaip mergaitė, tai prie mergaičių. Mes, būdavo, pasistatom mašiną kokią geležinę, tai užkaičiam puodus, būktai verdam ten ką nors. Tai, būdavo, vaikai jau, ir Justinas, ir Jonas, ir tie kiti jau draugai, tai, būdavo, tai kaliošą kokį, tai kokią pastipusio veršio koją ar ką įmeta, tai mes verkiame, kad jie mums šitaip padaro, o tie juokais netrivoja. Arba lėles, būdavo, mes darydavome iš skudurų. Kada trobavietės buvo, tai ten tų skudurų – visokių rūbų ten, visko visko – būdavo. Ir tų žaislų būdavo. Buvo prūdas, bala. Buvo užšalę, o pakraščiu buvo atleista, tai ėjo vaikas, tai užlipo tą balą ir pakraščiu ėjo. Ir būtų įpuolęs į tą prūdą, tai aš šalia ėjau ir – duok greitai ranką – pagriebiau, būtų paskendęs. Ten Rutkauskų vaikas buvo. Tada tie tėvai baisiai džiaugėsi.

Baisu buvo, labai. Ir tie kareiviai rusų, būdavo, ateina, jei gerai, – gerai, o jei ne, – pykštelėjo, o vokiečių kareiviai nešaudė. Geriau nesipainiot po kojų, kad tave nematyty, o vyrai, būdavo, pašneka. Ir tėtis mano jau šiek tiek mokėjo rusiškai arba lenkiškai, tai, būdavo, sušneka. Buvo priėmę mus į kambarį nakvot pas lenkus, būdavo, sriubos išverda,

tai pavalgydavome. O Vokietijoje irgi buvo papuolę, kad mus ir tokiam dvare, ir mum davė valgyt saldžios sriubos. Makaronai ar kruopos, tai man labai nepatiko, aš nemėgdavau saldžios sriubos.

Sesuo buvo paimta į frontą. Ir toji paskui, kaip grįžom iš Vokietijos, tai radom ją Lietuvoj jau. Apkasus kasė fronte. Vokietijoje buvo paimta iš mūs krašto lietuvių vyrų, tai ir žuvo paskui apkasuos bekasant. O sesuo parėjo, tai nieko neparsinešė, kaip stovi. Ji parvažiavo pas mano mamos seserį, pas Ulevyčius. Į Kybartus kai parvažiuoju, tada tėtis dar su vienu arkliu, tai tą atėmė arklį ir varė mus į vonias, į pirtį. Ir atėmė daiktus, ką turėjom, va, maišuos ką turėjom rūbų, tai tą parsivežėm, o daugiau nieko. Pirtys buvo Kybartų miestely, Vištyčio gatvėje, kažkokiam tai name, dabar aš neprisimenu. Rūbus nurengė tuos, tuos rūbus deda į kokią tai pečių, ten kaitino tuos rūbus ir paskui atiduoda. Ar ten tikrai kaitydavo, ar nekaitydavo, kas ten žino, kad ten nieko nematydavai, kaip ten būdavo.

Kaip jau grįžom, tai varydavo iš Vokietijos kaimenes karvių vokiečių rusai. Tai va, Staselė vieną karvę buvo nusibombinus, gerą karvę. Vokiečių nebuvo visai likę, jokių vokiečių nebuvo, tik tai rusai, tos kariuomenės buvo, o paskui jau už kelių metų pradėjo rusus čia gabent į Vokietiją. Labai buvo sumušta trobavietės, labai mažai buvo sveikų. Viskas sumušta, sumušta, subombarduota. Buvo likę pasėliai, javai, kviečiai, rugiai, tai mes tada ėjom tų varpų skint, mes neturėjom ką valgyt užtai, kad mums viską pavogė, ką turėjom užkasę. O tie pavogė, kurie buvo likę. Ėjom varpas skint į Vokietiją, ba tų rusų nebuvo dar kareivių, ten jokio rubežiaus nebuvo. Tai eidavom į laukus ir skindavom varpų.

Paskuitės, kaip jau grįžom iš Vokietijos, tai tų rūbų parsivežėm, tai už tuos rūbus

išsimainėm tokius arkliukus mažiukus du, tai paskui jau tie arkliukai metas po metų užaugo. Išsimainėm su lietuviais, kur likę buvo, kur mūs visus atkasė ir pasiėmė, tai nuo tų paskui išsimainėm. Ir paskui nuvažiuavę mes prisirinkom, kirtom tų rugių ir parsivežėm namo ir juos išsikūlėm, išsiarpavom. Ir tas kluonas didelis (mes netoli gyvenom mokykloj), tik tai tas kluonas buvo likę, tai tėtis ant viršaus sukalė tuos ješčikus ir sunešė ant viršaus grūdus, ir supylė, ir išarpuota, ir viskas gražiai jau, džiaugėmės, kad turėsim ką valgyt, tai ėmė ir pavogė.

Vieną naktį ateina į mokyklą ten kaimynų mergiščios, tik jau užaina į kambarį, tėtis, sako, namuos? Namuos. Ale jūs kluonas atdaras. Viskas. Tėtis tuojaus nuo viršaus (mes viršų gyvenom tuo metu mokykloj), nueina, nu kad viskas, ir tie prasti, kur išarpuoti, ir viskas viskas išnešta. Vietiniai ir išnešė. Paskui po to sužinojom, čia iš kito kaimo jaunimas išnešė. O mes valgyt neturėjom, net vikių duoną valgėm. Aš tai jau negalėjau tų vikių duoną, karti, fui, neįmanoma. Tėčio buvo ir kojos sutinę. O dirbt reikėjo, paskui jau ten tą stubą tvarkė, viršų dėjom, aš ir mokytis negalėjau, čia kelias dienas nuėjau, paskui Jonas liko mokytis, o aš jau turėjau eit padėt.

Pažįstami savo žmogų tai, atrodo, kaip didžiausią draugą ar brolių, ar seserį. Tiek visi pasiilgę buvom vienas kito. Ir dar neturėjom kuo grįžt iš Kybartų, tai paskui atvežė Ulevyčiai, o tie, kurie buvo likę, tai paskui važiuo į Vokietiją ir kasdavo tuos indus. Jau tas frontas buvo, tai vokiečiai užkasdavo tuos indus į žemę, tai šitie lietuviai, kur buvo likę, tai iškasdavo tuos indus, parsiveždavo, tai, sakau, atrodo, Čiuprinska buvo neišvaryti, tai tų visų stotkų, to visko to atsiveždavo, gal ir gerų daiktų.*

* Indai.

Tas kluonas buvo, o namas mūrinis buvo senovėj, iš molio drėbtas namas buvo. Tai viskas buvo, kur su medžiu statyta, tai viskas sudegė, ir tas namas. Ir tą namą, tai sakė tie, kurie likę buvo, tai tie matė, kad ten rusų kareiviai buvo ir buvo per sieną trūbą prasivedę iš virtuvės į tą pastatą, ir uždegė. Tie kareiviai tą namą ir sudegino.

Gyvenome mokykloje, Liukių, čia buvo balta, didelė. Ulevyčių irgi buvo sudegta trobos, ir mūs buvo sudegta, tai mus paskui jau leido, Ulevyčiai apačioj gyveno, o mus leido į viršų. Gyvenome ten maždaug porą metų. Paskui ten savo susikurkėm, tai paskui jau išėjom tuojaus į savo namus. Ulevyčiai ir pasistatė čia už plento tuojaus namus, ir va taip vargom paskui.

INTERVIU NR. 2

Justinas Petras Ražinskas (1930 m. lapkričio 9 d. Totorkiemio k.–2013 m. kovo 10 d.). 1941–1944 m. gyveno Totorkiemio k. Baigęs tris mokyklos skyrius, toliau nebesimokė, nes reikėjo padėti šeimai ūkyje. Nuo 1956 m. iki mirties gyveno Vilkaviškio r. Vištyčio sen. Rėčiūnų k.

Vokiečiai buvo kultūringi. Jeigu į kiemą įvažiavo su patrankom ir sode tankiai medžiai buvo, bet kaip jie išsukino, kaip jie išvairavo (arkliais tempiamos patrankos buvo), kaip jie išvairavo, kad jokio medžio nesužeidė, čia stebuklai. Rusai tai būt išpjovę, išpjovę, ir viskas, o vokiečiai nė jokio medelio, nei žievės nenubrozdino, vat buvo. Ir tikrą teisybę sakau. Apsisuko gražiai ir išvažiavo. Už kluono eglės buvo, tai tas eglės reikėjo nukapot šakas, tai vokiečių kareiviai tas šakas nukapojo, ba jau

frontas ėjo atgal, jau rusai vijo vokiečius. Tai frontas kai atgal jau ėjo, tai tie kareiviai tas šakas kapojo, krūmus kapojo, kad nebūtų užžėlę smarkiai, kad būtų jiems matyt, kad nebūt kas pasislėpę.

Jeigu kareivukas pasiėmė obuolį ar jis ten tą kokį įsidėjo į kišenę, tai kaip vokiečių viršinikas pamatė, tai turėjo iškratyt tuos obuolius ir čiut nenušovė, ot, kokia stroga* buvo pas juos. Tai paskui ir tėvas, ir mama prašė to viršiniko, kad dovanok, čia kareivukas gert norės, tai kad tegul nors obuolį pasiima. Nu tai dovanojo, matyt, paliko. Aš, žinokit, kai buvau tokių jau metų, kaip jie čia eglaites tas kapojo jau tėviškėj, ba ten tiktai vieškelis buvo, dar plento nebuvo, tai tas eglaičių šakas kapojo, ten krūmus kapojo, o mes, kai vaikai, lakstėm po tą apkasą, ba buvo apkasus iškasę jau vokiečiai, laukė rusų ateinant, tai apkasus išsikasė prieš kalną čia, o per kalną tuos, kur apkasus kasė, tai per kalną varė į Vokietijos pusę. Ten pas ūkininką tokį Sudeikį jų stovykla buvo.

Tai dabar aš belakstant pamačiau (jau buvo nuvarę tuos darbininkus ant nakvynės pavakare), aš pamačiau, kad šautuvas guli pas apkasą. Aš už to šautuvo, jau sugebėjau atsідaryt ir vėl uždaryt ir šovinius išmest iš lizdo. Aš tik atitraukiu atgal, vėl uždarau, atitraukiu atgal, vėl uždarau, bet gaiduko nejudyk, man taip smegenyse rodė kažkas, kad nejudyk gaiduko, ba šaus. Tai aš visus šovinius išėmiau iš to lizdo, ba ten penki šoviniai būna, visus išėmiau, uždariau tą visą zatvarą**, užlaužiau vėl tą atsargą, kaip man tų metų, ir aš jau sugebėjau šitaip padaryt, o niekad nematęs. Užlaužiau atsargą ir dabar tuos šovinius susidėjęs į kišenių mikliai į krūmus ir arda. Arda tuos šovinius, pavartau, pavartau tą kulką, ištraukiu šiaip taip arba

* Drausmė.

** Spyna, užraktas.

akmenuku padaužau. Kulką ištraukiu, paraką išpilu į vieną kišenį, kitą kišenį, o tą gilžę ir numetu visą. Ba kulkose buvo švino, tai aš žinojau, kad švino reikia į medžioklinį šautuvą, bet tikrai mes neturėjom to medžioklinio šautuvo, o brolis, matyt, jau turėjo Antanas. Aš tikrai dėl to tą šviną ištirpdydavau iš tų kulkų. O paraką tai nė nežinau, ar mes taip deginom, kaip vaikai, žinai, visokių prisigalvoja durnumų.

O paskui, žinok, aš tuos krūmuos tupint, žiūrau, per kalną ateina tas sargybinis, kur tuos dabojo darbinykus, kur apkasus kasė. Žiūrau, ateina, tai aš tikrai pasislėpiau, priguliau prie tų krūmų, žinai, ten, ba ten tokie zuikiakarkliai tokie va, tai kaip atsiguliau da toks nedidelis bachūras, tai nė nemato nieks iš toli. Ir viena akia stebiu, kas bus, kaip jis tą šautuvą pasiims. Atėjo, pasiėmė, užsikabino ant peties ir nuėjo, o nežino, kad jau jis tuščias.

Buvo ne iš mūsų kaimo, buvo ir mūsų pačių sesuo Marytė apkasus kasdavo, bet jie kasdavo dar ten toliau, apie Keturvalakius, toliau, o paskui čia jau kiti kasdavo, ne tikrai moterys, visi kasė, kas kastuvą pakėlė, tie visi kasė. Tie rudžiai išsivarydavo, būdavo. Rudžiai – Hitlerio partija buvo, esesinykai buvo juodom uniformom, o tie rudžiai jau Hitlerio partija buvo vėl kita. Akankreicas* va ant rankovės būdavo.

Kaimynas Krėmeris buvo vokiečys. 1940 metais Hitleris juos pasiėmė į Vokietiją, tada jau čia rusai buvo. Tai vokiečius pasiėmė į Vokietiją Hitleris. O kaip karas užėjo, jau rusus vijo, tai mūsų kaimynas parėjo su SS uniforma. Bet nė vienam žmogui, nei kaimynui, nei niekam jokio blogo nesakė. Ir jam niekas nesakė jokio blogo. Tikrai jis kaip atėjo pas mus, nu tai, kaimyn, sako, pasimainikausim. Jie parsivežė drapanų tokių jau geresnių, o

mes turėjom jau aliejaus išsispaudę, lašinių, jau pasiskerdę kiaulę.

Čia Tašytiniuos – va čia tikrai per rubežių, čia visai palei čia, buvo kaimutis, Tašytiniai vadinosi – pas Artmaną už tarnaitę sesuo dirbo, Marytė. Artmanas vokiečis buvo. O pas Grepą mane buvo prirodinęs toks Dysteriukas, Dysteris. Buvo Lietuvos vokiečis, jis čia už kalno gyveno. Tai už piemenį mane ėmė, tai, žinok, mane kaip paguldė nuvedę ant klėties vasaros laike 1942–1943 metais, tai žandaras atėjo patikrų, ar kojas nusiplovęs, ar nenusiplovęs. Jeigu nebūčiau nusiplovęs kojas, tai būt spyrę ir išvarę atgal į Lietuvą, ko gero. Kada aš kojas nusiplovęs buvau, tai gut, šein gut ir paliko. Tai tas vokiečis mane gyrė paskui, bet kas iš to, kad gyrė, jeigu aš ant rytojaus karves išsivariau ir pabėgau. Aš piemeniu nebuvau niekad ir nebūsiu, sakiau, ir mano vaikai piemeniu nebus, nė viens ir nebuvo. Piemenio vardas tai yra gal ir neblogas, bet koks piemenio vargas, tai Dieve neduok.

Į Vokietiją kai tikrai rusai atėjo, iki maždaug Bartininkai, Pajevonys jau, tai jau mus varė į Vokietiją. Mus varyte išvarė užtai, kad jie neturėjo darbo jėgos. Pasiėmė karves, kiaules paleidom, avis paleidom, o tie, katrie krūmuos buvo pasislėpę, katrie valiojo pasislėpt, tai tie paskui naudojos. Jau ten į priverstinius darbus, tai ten tarp šautuvo vamzdžio, ir kitaip nepasakysi. Jeigu suras, kad slepisi, tai gal nušaut, o jeigu nerado, tai tavo laimė. Tie tikrai galėjo išlikt, katrie nieko neturėjo. O kaip mūsų buvo trys arkliai, trys karvės, ar šešios kiaulės, penkios avys, tai reikėjo gyvulius prižiūrėt.

Patalų pasiėmė, jeigu reiktų miegot, duonos, kiek turėjom, pasiėmė, miltų pasiėmė, mama kad turėtų iš ko duoną kept, žinoma, kabilo tai neėmė, to, kur duoną min-

* Svastika.

ko, bet, sako, jau kaip bus, taip bus, gali ir taip iškept duonos, bile kad ir ji nebus rūgšti, kad ir nebus nieko, bet vis tiek duona kaip nors. Arba net ne kitaip, virt iš ruginių miltų košę ir valgyk, tiktai druskos reik turėt. Ir, kiek mėsos turėjom, tai tiek pasiėmėm.

Išvarė mus: brolių Antaną, kuris mirė Lenkijoje (tai jis gyveno pas Paulikonį, su Aleksandra Murauskyte apsivedęs buvo, tai va ta Janutė gimus čia, Lietuvoj, vyriausia ta), buvo Kartavyčienės mergaitė, dabar ji jau Brazaitienė (Brazaitis miręs), Antano mergaitė Janina ir Jonas (trys buvo tie maži), dar aš, tėvai Antanas ir Antanina, brolis Alfonas su Stasiuke, sesuo Teresė.

Pakeliui į Vokietiją važiuojant jau mes rasdavom tuščius namus, jau vokiečiai savo šeimas išvarę buvo anksčiau. Tai mes nakvojom tuščiuos namuos. Tai va, pirmutiniuos tuos kaip nakvojom, tai aš turiu nusišypsot. Jau Jono tėvukas uždarė tokį – ale vat pavardę užmirštu – į kiaulės gardą, kiaulinykę, o prie tos kiaulės jau du bekonai žindo dar tą kiaulę, tai ta kiaulė kaip atsistojo ant dviejų kojų, tai jis užlėkė ant to gardo ir rėkia: „Alfonai, atidaryk, Alfonai, atidaryk“, ba, sako, kiaulė mane suė. Čia pirmutiniam ūky, kur buvom nakvot sustoję.

Aš toks landus biskį buvau, apėjau, kambarių durys užrakytos. Aš apeinu apie tą namą, žiūrau – langeliai yra į sklepą. Tai aš pajudinau vieną, kitą langelį, kad eina atsidaryt. Atsidariau ir įlindau į vidų. Tam sklepe tai kaip čia kambary – lentynos konservų ir uogienių, ir vyno buteliai, tokie aukšti kaklai, tokios smailėjančios bonkos, nu, vynas buvo bonkose. Aš, žinai, tų bonkų per langelį, per langelį išgrūdau, paskui kaip išlindau, tai aš parodžiau vyram tą vyną, sakau, paragaukit, ar jis čia geras, ar jis čia blogas koks. Tai jie

paragavo, tai tik tu lįsk dar. Sužinojo ir mama, ir nabašnykė Stasiukė, kaip jos pradėjo keikt ant manęs, užmušim tave.

O tėvas jau mano išėjo ant trepų*, benzinką** brauko, o lėktuvai lekioja ir tas lempas kabina, kad šviesu būtų, kur numest bombą, o ten brauko benzinką. Ir bulka, ir duona, ir konservuoti rabarbarai, ir agrastai, ir serbentos, ir juoduogės, ir braškių, ko tiktai nenorėjom, visko galėjom rast. Mėsos tai biskį mažiau, bet ir būdavo, konservuota.

Niekad nebuvau matęs, kaip atidaryt konservinį sloiką vokišką. Vokiečių būdavo šitas sloikas taip kad nušlifluotas, ir dangtelis kaip nušlifluotas užsideda, o tarpe guminė tarpinė, ir daugiau nieko. Ir kaip, sakau, dabar šitaip guminė tarpinė, bet tai kaip ji atidaryt dabar, nemokėjau, tai sumušiau tą dangtelį, ir turėjo išmest tą visą sloiką, nes pribiro tų stiklų. Seserį paklausiau, sakau, Maryte, kaip atidaryt sloiką vokišką, sakau, jau dangtelį vieną sumušiau. Nu, durniau, sako, taigi ten yra toks liežuvelis, patrauk už to liežuvelio, ir atsidarys pats, atšoks. Aš už to paėmęs tik patraukiau, pupt – atšoko. O taip nagais griebk visaip, tu ji neatidarysi. O, kokia vokiečių buvo praktika, jie padarydavo gerai. Vokiečiai turėjo maisto lig kaklui, jie atsargas turėjo prisidėję, kiek tiktai reikėjo, o rusai užėję viską sutrempė, atsiprašau už tą išsireiškimą, sušiko.

Kaip mes tokie dar prieaugliai tiktai buvom, tai reikėjo rinkt, jau kaip pervaziavom į lenkų pusę, tai labai kadugiai buvo. Ten kadugynai, kadugynai ir pušys, ba ten grynas smėlis. Kadugynai ir pušys. Eglių mažai, šen ten kokia suvargus eglaitė. Reikėjo rinkt kadugių uogas. Kam jas reikėjo rinkt, aš neturiu supratimo. Blogiau rinkt šaltalankį, negu tas uogas kadugių. Visai gražiai renkasi kadugiai.

* Laiptai.

** Žiebtuvėlis.

Rudžiai liepė rinkti. Prirenki va tas uogas, jie surenka, o kur jie dėdavo, tai nežinau. Kiti sakydavo, kad samagoną virdavo. Tie rudžiai kur nors nuveža ir verda samagoną. Užtai, kad, kas saldu, tai iš visko verda.

Kaip perėjom į Lenkijos pusę, tai paskui nuvažiuom į tokį kaimą Čėčiorė (Lenkijos pusėj tas kaimas), pas tokią ūkininkę Čėčerskaja, lyg kad Čėčerska. Tai buvo Stasik, Juzek, Vladzek – tos ūkininkės vaikai. Bet pas juos buvo užvažiavę irgi dar avakantų nuo Vilniaus krašto, matyt, gal partizanas koks ar kas, bet, kaip mes vaikai būdami, tai nekalbėdavo taip, kad mes suprastume ką nors. Jono mama, ta lenkiškai mokėjo, tai su ja, būdavo, pasišneka tos jau bobos. Tai, vajei, nebuvo kas duot nei gyvuliam, nei nieko, o kada Stasiukė... Nu mano tėvas tai tik šiek tiek, kelis žodžius mokėjo, jis tik mokėjo pasakyt pani pani. O Stasiukė, ta, būdavo, gražiai sukalba. Atsirado ir pašaro, ir viską, karvėm ir arkliam. Nu, arkliam tai, būdavo, dar tėvas važiuodavo į tokias pievas, kol sniego nebūna. Tai pripjaudavo senos žolės, dar parsiveždavo, vis ant nakties pašert, o karvėm, būdavo, kad ir ruginių šiaudų, nors tai pašaras. Jeigu tu lenkiškai mokėsi, neprapsi, bet jeigu nemokėsi, tai, žinok, viskas. Kada pradėjo kalbėt lenkiškai – tėvas biskį, o marti jo, Jono mama, ta pradėjo tikrai su tom moterim kalbėt lenkiškai, – sakau, atsirado ir pašarų, ir visko. Ir paskui mes turėjom telyčių neveršingą, o lenkai turėjo veršingą, tai paskui apkeitėm, mūs tą telyčių pjovėm, tai paskui mėšą ir pečiųų džiovino. Telyčių tokią pasipjaut – tai kumpiai ir viskas, tą mėšą tai nuėmė nuo kaulų, tai paskui dešrų darė, visko.

Na ir paskui, žinok, pridarė tų dešrų – kas rūkys? Nu kas, aš eisiu rūkyt. O visai taip ant kranto pušynėlis ir prikasta tų vokiečių mašina, kad gali įvažiuot, va, it radiatorius, ir pasikavot nuo kulky, o čia visas lauke, kaip sako. Tai aš ėmiau karčių porą, uždėjau ten skersai per kampą, sunešiau tas dešras, sukabinau ir

prisilaužiau šakučių pušų, ir padariau apačioj laužą, užkūriau, nesmarkiai taip, kad tik pamaži rūktų. Ir, žinai, tie lenkučiai rzecer rzecer rzecer, tai ten ar žvalgas, ar eigulys, tai tie nubėgo pasikavot, o aš viens likau, kaip aš paliksiu dabar. Jau tos dešros paraudę tokios, žinai, liuks, – ateina... Būt kai vokiečiai, vokiškai užburbuliavo, ką aš, tu mislyji, suprasiu, kad aš dar nesuprantu. Tai aš pažiūrėjau jau, kur švaresnė dešraitė, paėmiau, nukabinau ir nunešęs jam ant kaklo užkabinau. O jis – gut gut, šein šein, šein gut, šein gut. Tai jis man parodė, kad tiktai šakutes, šakutes gali laužt, tiktai viršūnės – tai ne. Tai aš supratau labai gerai, kad jis man parodė tas šakutes – gali laužt, kiek nori, ir tvarkoj, susišnekėjau ir aš.

Karininkai gerai elgėsi. Eiliniai – dar geriau. Užtai jau jie matė, kad jau karas baigia suėst juos. Tai paskui tokioj vietoj – nu, neatsimenu, kaip vadinosi ta vieta, – nabašnykas Alfonas tai dar, ant dviračio atsistodęs, ir buvo važiavęs čia link Vištyčio pasižiūrėt, kas subombarduota, kas ką. Bet paskui jis staigiai grįžo atgal, ba, sako, dar koki kareiviai ar kas gali paskaityt už koki špioną, ar ką. Tai grįžo atgal, sakė, kad Vištytis veik visas sudegytas.

Paskui ten užėjom, žinok, tada šviesa buvo, elektros, viską, bet į namą irgi reikėjo kaip tai atsidaryt iš vidaus, bet ten aš turbūt kad nebuvo į sklepus nuėjęs. Tai kareiviai septyni ar kiek atėję, tai sesuo va vokiškai jau biskį sugebėjo kalbėt. Tai jie sakė, jau jūs niekur geriau nevažiuokit, ba vis tiek viskas apsupta. O jie už šautuvų vamzdžių paėmė ir velka pirmyn, į Vokietiją eina, ir būktai mes kareiviai, bet šautuvus neneša ant peties, o velka tiktais taku, jeigu kas tokio, tai vis tiek. Tai, matyt, kad jau jiems nusibodo, ar jie ten pabėgę buvo nuo fronto, ar ką, kad jau jie vos vos pasivelka. Dar buvo 1944 metų žiema. Visai jokio tikslo nebuvo, matyt, kad laimėtų. Jeigu šitokia armada nuėjo į Maskvą ir nuo Maskvos grįžo atgal iki, skaityk, Rytprūsius praėję beveik, tai kas galėjo galvot, kad karą

laimės. Mes taip jautėme, ir nuotaika tokia buvo, kad viskas jau.

Sesuo Marytė buvo pasiklydus. Aš tai va, kaip bachūras toks, ir beveik paklydau. Bet paskui, žinai, miklesnis, tai prie vieno, tai prie kito, avakantų daug, tai pasiklausi paskui, mažu matėt, mažu ten. Ar aš ant savo reikalo buvau įlindęs į apkasus, o, žinai, varo jau vis vaiter vaiter tik, vis pirmyn pirmyn. O kaip ji?... Tiktai kad paskui ji parvažiavo, anksčiau grįžo negu mes. Tiktai pasakojo va, kad vienoj vietoj rado šautuvą pneumatinį. Tai jinai atsilenkė, paskui uždarė vėl, ir koks tai karinykas ar kas ten įėjo, ji atkišo tą šautuvą, tai jis rankas pakėlė, tai juokės juokės, kada paspaudė tiktai, šitas plekštelėjo tiktai pumpa, nes orinis šautuvas. Ten nė to šrato nebuvo įdėjus.

Mes buvom tokioj situacijoje, puikiai, labai puikiai sutarėm. Buvo dvi Rutkauskienės, brolienės, už dviejų brolių, tiktai jos turbūt ne seserys. Čia buvo baisu, ant tiek nesutiko, kad vaje. Teresiukė ir Rutkauskaitė Birutė (vėliau Dievukaitienė, gal jau mirus?) buvo draugės. Jos kaip draugaudavo, išsigalvoja visokių galų mergaitės. Tai jos, būdavo, lėles rengia, tai mes jas surandam, tai pakariam. Galų gale jos randa tokią buržuiką*, nusigabena ant tokio kalnelio, į laukus, susiranda malkučių, užsikaičia puodą, nusineša, išsivirs valgyt. Jos tai bulvių prisiskuta, ar ką, – bulvių tai buvo sklepe. Tai užsikaičia valgyt. Aš tai nedrįsdavau, o Jonas, brolis, penkis metus už mane jaunesnis, jis dar švankesnis buvo. Tai jis sugalvoja: jos čia virs dabar valgyt... O ten netoli buvo kumeliukas nudvėsęs – ar jis nušautas, ar jis nudvėsęs, – galvą nukirto, jom į puodą ir uždengė vėl. Tai ir tą puodą turbūt išmetė, daugiau nevirė. Čia vaikų laikos.

Tada būna bloga, kai pastato prie sienos ir, skaito, nušaus. Bet tiktai ne vokiečiai, o

rusai. Išgąsdino, kad ir nešaus, bet va, pasistatė prie sienos, ir jums čia viskas. Čia gali pražilt šitaip. Dieną, jau kaip lėktuvai užlekia, tai darai, kad kur nors palįst, ar po vežimu... Kad ir į vežimą tau dės, tai ir išlakstys viskas, bet vat taip, kaip kurapka, sako, į sniegą galvą įkišo ir vis tiek atrodo jai pasikavojus, taip ir žmogus – bile palenda biskį po krūmu kur nors. Kai užlėkdavo lėktuvai, drebi visas, šeima prie vežimo lieka, tai pats kur nors į griovį. Jeigu po medžiu koku (kaip Vokietijoje, tai daugiausia medžiai buvo prie pat plento), tai vis tiek jau, kai medžiai yra, tai ir žiemos laike lapų nėra, bet tai nors šakos, tai vis tiek atrodo, kad pasislepi daugiau.

Būdavo, važiuoja tankai, ir vežimas važiuoja su arkliais, jau arkliai nebijojo, jau pripratę buvo. Įskart, kol nepapratę arkliai dar, tai šokinėdavo šen link, ten link, jau kai paskui priprato, jau mato, kad kitokios išeities nėra, tai ir tie priprato. Tai tankas eina visai šalia, čiut vežimą neužkabinę. Tik stabteli, kareiviai tik fit ant sniego – ir miega. Tankas tiktai pradėjo važiuot, tie pakilo ir vėl eina. Tai taip ir mes darydavom: taip sustoja, jau vežimas nevažiuoja niekur, tai mes ir, tiktai ras – ir jau miegi. Tik tankas suburbė, visi sukilę vėl keliauja po biskį. Jau tuo laiku ėjo į pavasarį gamta, tai jau ant saulutės pasišildyt gali (užtai mergiščios išsinešė ant saulutės buržuiką ir kūrė ugnį). Atrodo, žiema praėjo, jau ji negrįš, jau viskas gerai bus.

Būdavo, lėktuvai kaip lekiodavo, vai tiktai kavokitės, kavokitės. Mama nors skverną uždės ant galvos, vis tiek, atrodo, apsaugos tave. Jonukas dar mažas buvo, Kartavyčienės Teresiukė maža buvo, Antano Janutė maža buvo – jie čia po vieną tiktai turėjo visi. Tik gražiai būkit, nerėkaukit, ba kad rėkausit, kitam įsipyks arba kareiviui įsipyks, tai dar nušaus, pamokydavo, kad būtumėm ramūs,

* Krosnelė.

jokio šumo. Žiūrėk, jau važiuojam, tai pake-
liui lentelės: minos, minen, minen. Žiūrėk, jau
vienoj vietoj guli, kitoj vietoj guli sudraskytas
civilis, tai, žiūrėk, kareivis, pereina toks per
visą šiurpas.

Kai rusai įžengė į Vokietiją, tai mes bu-
vom tokiam dvare. To dvaro šeimininkė buvo
iš vakaro išvažiavusi su arkliais, su fajetonu.
Tas fajetonas su langais, ir kučerį* turėjo kokį
tai ar italą, ar francūzą ir išvažiavo. Kada
išvažiavo, už kokios valandos grįžta atgal,
sako, jau viskas, apsupti. O ryte nueina ar čia
brolis Jonas, dar toks bachūriukas, kaip sako,
pasilakstydamas, ar iš tų Rutkauskų (Rut-
kauskai buvo iš Krakaislio, tai irgi tokie vaikai
buvo du ar trys jie ten tokie nedideli), mes net
pasiūlėm, sakom, nubėkit į plentą pažiūrėt,
ar kepurėse žvaigždutės, ar ne. Tie parbėga,
jo, sako, su žvaigždutėmis, tai jau rusai. Jau
važiuoja, rusų kareiviai traukia. Tai paskui
va į pavakarę atėjo jau į tą dvarą tokie, žinai,
razbainykai. Tai va, ten sandėliuką išplėšė,
ant to cukraus darė, kas jam... Tai rupūžė,
negalėjo eit į tvartą ar į lauką kur nors, tai
ne, turi ant cukraus atsisėst. Ant šito tai jau,
sakau, neturėjo kultūros jokios. Laukiniai,
jie nieko nematė. Kaip užėjo, tai pirmiausia,
kaip stulpuos lemputės buvo įkabyta, žinai,
dėl šviesos, kad apšviestų kiemą, tai visas
lemputes iššaudė pirmiausia. Jiems buvo šitas
neįdomu, kad paskui tamsy reikės vaikščioti.
O paskui, kada jau tas iššaudė, paskui, matyt,
dar tą transformatorinę išplėšė, tai paskui
žvakes žibino. O paskui žvakių neturėjo, tai ar
ten kokio lajaus, ar taukų į konservinę, knatą
įstato, uždega ir degina, kad šviesa būtų. Tais
dūmais kai prisikvėpuoji, tai ir kaip iš gar-
vežio prisitraukęs tų dūmų būni. Tai paskui
į lauką išėjęs kaip spjauni atsikrenkštęs ant
sniego, tai tiesiog mėlynas karvelis.

Prie Sensburgo ten tokiam ūky buvom, tai
kaip tie užvažiavo, žinai, nu, tokie ir plėšikai,
ko gero, tarp kareivių ir būna visokių velnių.
Čia rusai, vokiečiai šito nedarydavo. Tėvas
turėjo kišeninį laikrodį. Tai tik tiek, kad kol tu-
rėjo, o paskui jau neturėjo, kai tas rusas priėjo
artyn, tai prapuolė, staigiai. Už laikrodžio kai
paėmė, tai pusė grandinėls liko, o pusė nusi-
nešė. Ir dar kišenių iškrėtė, o turėjo aliuminį
skiltuvą, įriktuota ratukas su akmenuku, išves-
ta knatas, atsisuka, įsipila benzino, brūkšteli,
ir užsidega, rūkyk. Tas rusas – granata, dar
čia žiedukas buvo uždėtas kaip granatos, toks
rampuotas. O, tu čia granatas nešiojiesi, dar
susisprogdys. Tai paskui brolienė, Stasiukė,
sako, tik palauk, čia ne granata, ėmė, atsuko
va tą galą ir parodė, kad čia užsidegt eina. O,
čia chorošij, į kišenių. Daugiau nematė. Vat
kokie dalykai buvo. Grobuoniai.

Liepė rinkyt gyvulius iš laukų į vieną vie-
tą (tas komendantas buvo įsakęs), o paskui
norėjo juos apiplėšt, mūs komendantūrą. Iš
kitos komendantūros atvažiavo į tą dvarą,
ir jie pristūmė prie tvarto mašiną su būda,
ir kraus kiaules. O mes turėjom tokį ūkvedį,
Štulą Kostą – ar jis iš Aukštaitijos kur, ar iš kur,
tikrai negaliu pasakyti, bet mokėjo ir lenkiškai,
ir žydiškai, ir rusiškai, ir lietuviškai, vokiškai
tikrai nežinau, ar mokėjo, ar ne. Tai jis ant
arklio ir ščiut – į Sensburgą, pas komendantą.
Ant arklio nulėkė, pasakė, kad va atvažiavę
apiplėšt, tai pirmiausia atlėkė toks vyresnis
leitenantas Rudenka, paskui su mašina lengva
atvažiavo komendantas, ten nežinau, keli ten
jie, ir tas sugrįžo. Tai padlos prieš viens kitą
pistoletus išsiėmę buvo, bet mūsų laimėjo,
nedavė krautis. Ką buvo pakrovę, tai viską
lauk, nedavė.

* Vežikas.

Prievartavo, vokiečių moterų kur buvo, tai jei tik jaunesnė moteris, tai prievartaudavo. Vyresnės – tai vyresnės, kits reikalas. Nesipriešys niekad nieks užtai, kad kas pasipriešino, tai tas gavo kulką. Jau geriau apsieit, tai baisu, baisiau nereik. Jeigu dėl to bidono mėsos tuos senelius turėjo nušaut, tai aš nežinau. Tie senukai vokiečiai buvo pasisūdę mėsos bidoną, atvažiavo ir griebė tą bidoną mėsos atimt, tas prašė ir tiesiog gražiai prašė, kad paliktų jiems, tai ne, ėmė ir nušovė, o tą bidoną pasiėmė ir išsivežė.

Mes išvažiavom. Galą pavažiavom (bet tai jau čia buvo prieš tą dvarą, kur mes paskui gyvulius rinkom, čia prieš viskas buvo, o paskui rinkom tuos gyvulius), ir kada komendantas pasakė – prisimalat miltų, mėsos pasirūkyt, kad turėtume ką valgyt parvažiavę į namus. Ba jis tiktai pažiūrėjo į žemėlapi ir iškart žino, kokioj vietoj, tas komendantas, sakėm, kad prie Vištyčio, ten viskas ant to žemėlapio pažymėta, tai, sako, čia ne taip baisiai toli. Tai visko prisidėjom, prisidėjom.

Kada dirbom ten dvare, tuos gyvulius rankiojom, atvažiavo kareiviai. O buvo rusės pas mus trys, motina ir dvi mergiščios, ta viena vyresnė Stasė, o kita jaunesnė Zina. Tai tie kareiviai atvažiavo į tą dvarą, tas merginas susisodino, pasivėžyt važiavo. Na ir kaip jie važiavo, nežinau, kiek jie kilometrų nuvažiavo, ir staigus posūkis buvo. Kaip jie trenkė į medį, tai tų vienai kojas išnarinę buvo, o kita taip apdaužyta buvo, o trečiai ten ir kažkas. Tai tas moteris, kas pro šalį važiavo, ar kaip ten, tai kad atvežė atgal į tą dvarą, bet ant rytojaus paskui tas ūkvedys pasikinkė arklius į bričką ir važiavo tą kareivį parvežt. Jis jau žuvęs buvo. Parsivežė, tai tos kojos iškeltos, o jis paguldytas, kojos iškeltos kaip kokie vamzdžiai. Tai paskui nuvežė į komendantūrą ryte. Kur dėt? Nu tai, sako, vežk prie duobės, va ten jau duobė iškasta buvo. Ir žuvo, kaip jie papratę, pogib prie bajavojo zadanije.

Jau paskui Sensburge buvom. Jau tas komendantas žinojo jau, kad iš Lietuvos, viską. Tai jis pasakė: dar, sako, karas nesibaigė, o sako, Lietuvoj parvažiavę nieko nerasit. Tai tas komendantas paskui mums liepė šert va kiaules, gyvulius rinkt iš laukų į vieną vietą, ir, jeigu jiems reiks, tai jie patys paskui tuos gyvulius pasitvarkys, duos ūkvedį. O jau Alfonas išmoko su buldozeriu dirbt, „Lamz-Buldog“ – toks traktorius buvo, išmoko, kaip užsivest reikia, viską, tai liepė prisimalt. Girnos buvo, tai su tuo tratorium, būdavo, užsikabina tas girnas, sukdamo, tai prisimalt rugių ar ten kviečių, kas papuola, prisikraut į vežimus, kiaulių pasiskerskit, ką norit, vienu žodžiu, pasidarykit maisto, ba, sako, parvažiavę nieko nerasit. Tai ką, suriktavo ne taip mažai to maisto, ba iškart dviem vežimais važiavom, o paskui kaip tai, Sodėnuos rodos, tai lenkai atėmė arklius. Tai paskui į vieną vežimą turėjom važiuot. Tas komendantas Sensburgo supratingumą turėjo, jie žinojo, kad mes avakuoti, išvaryti iš savo namų. Mes savo valia nevažiavom. Čia Hitlerio darbas buvo, kad SS daliniai visus turi į Vokietiją varyt žmones arba į darbus, arba tokių apkasų kast, o paskui, kada galų gale jau matė, kad jau viskas, tai paskui kur tie esesinykai dingo, aš pats nežinau. Tas Krėmeris paskui tuos SS rūbus ar nusimetė, jis jau iš tos organizacijos atsiskyrė. Kad buvo SS ta kaukolė, ant rankovės tas raudonas raištis ir tas diržas, ir tas peilis dar, bet jis niekam o niekam blogo nepadarė. Ne tiktai kaip kaimynas, bet sykiu ir kaip geras žmogus.

Atvažiavom, jau kaip mus išleido iš tos komendantūros, iš Sensburgo, važiavom į Rastamburgą paskui iš to Sensburgo. O paskui į valgyklą, būdavo, nueinam Rastamburge. Valgykloj dirbo lietuvės (viena Skaigirytė), matyt, irgi avakantės buvo. Ne kareivinių, o ten kits pastatas buvo. O Jonas, žinai, kaip toks mažiukas buvo, tie plaukai garbiniuoti tokie, viską, tai jam įdėjo pusę vištos į lėkštę, nesu-

valgė. Sriuba gera. Paskui jau iš Rastamburgo link Gumbinės. Karaliaučius, Gumbinė, Sodenai. Jie tiktai pažiūri, ir jeigu leidimą turi, komendantas išdavė, kad jie čia dirbo, viską, parašyta buvo, ir praleist. Čia nesikabino nieks iki Kybartų. Kybartuos paskui atėmė choleros tie vietiniai ir arklius, ir vežimus, ir viską. Tai aš iš tų dratų išlindau, parbėgau va į tėviškę jau. Tai mokykloj va gyveno Ulevyčiai, Kartavyčienė, tai paskui paprasčiau, tai atvažiavo su arkliais ir parvežė iš Kybartų į mokyklą. Mes paskui mokykloj gyvenom. Prisikūlę buvom, pasėję iš rudenio, tai vėl paskui kai nusikirtom rugius, tai prisikūlę buvom šiek tiek, tai dar mum pavogė. Žinojom, kas pavogė, bet ma jį galai.

Kaip jau sugrįžom į savo lizdą Totorkiemytas, kaip, Krėmeris jau parvažiavo čia. Dar iškart buvo tiktai viens, o paskui su šeima parvažiavo. Tai kad puiku, jis nieko nieko mum, ir mes gražiai visą laiką. Kaip smetoniniais laikais sutikom su jais, taip ir paskui sutikom, jis mum nieko, mes jiems nieko, būdavo, pamainikausim, sako. Šeima jo paskui negrįžo. Kad jam davė Veizbūniškių dvarą, šalia Bartininkų, jis į tą dvarą nėjo. Dar Alfonso kalbino, kad ten ateit į tą dvarą kalviaut, bet paskui nėjo, nei Alfonso, nei jisai nėjo. Kam jam reikalinga šitaip, ten mažu žmonių yra tokie, kurie pritamni prie to dvaro. Kam jis eis, kad, sako, mane nužudyty, ar ką. Jis apgalvodavo šitą.

Jau kaip parvažiavom į savo valdas, tai mes nelaukėm ilgai ir bulvių pasisodinom. Bulvių pasisodyt tai ėjom ubagaut. Mes birželio mėnesį sugrįžom tiktai iš Vokietijos, ketvirtą birželio sugrįžom, tai paskui ubagavom ir visaip, tėvui buvo net kojos sutinę iš bado. Bet vis tiek pasisodinom da bulvių, kad mes ir ant žiemos dar bulvių turėjom, jau tiek jų

nedėdavo į viralą daug. Bet ir avižinės duonos valgiau, ir vikinės duonos valgiau, ko tiktai, ir su lupenom. Lupenas nuplaudavo mama ir iš tų lupenų duoną kepė: biskį ten tų miltų, ar vikių, ar šiokių tokių, duoną kepdavo.

Reikėjo išgyvent tiktai. Namas sudegęs, ba namas buvo toks, kad sykiu tvartas ir namas, molinis namas buvo. Tai kareiviai pasidarė buržuiką, kitam namo gale toks kambariukas buvo, pasistatė buržuiką ir per lubas išvedė į viršų, ir užkūrė. Ant viršaus šienas buvo, užsidegė. Kur buvom užkasę bulves, tai jau buvo iškasta, siuvamą mašiną buvom užkasę – iškasta, kailius tėvas dirbdavo, kailiai, kur išdirbti ir užkasti, – iškasta, grūdai iškasti, – nieko neradom. Tie, kas buvo likę, tai tie pasinaudojo ir išsikasė. Mes kaip ir žinojom, kas, bet ten nekibsi, nesikabysi, už krūtų negriebsi. Ubagavom, visaip buvo.

Tėvas, būdavo, nueidavo, ba da tuo laiku, būdavo, arklių neturėjom, nieko. Tai nueidavo į Skardupius pas seserį, į Ančlaukį, Ražinskas gyveno, brolis tėvo. Tai jie buvo likę ten ir miškuos buvo užsilikę pasikavoje, civiliai. Tai tie va biskį sušelpdavo, o mes tai eidavom į Kaliningrado sritį, ba jau šičia buvom visas dilgėles nupešę. Kaliningrado srities visoj parubežėj nusinešam maišą, prisigrūdą dilgėlių ir parneši. Druskos neturėjom, o ten, Kaliningrado srity, akmenynuos radau trąšų, dar vokiečių išberta buvo raudona kaldruskė*. Tai tos parsinešiau, tai, sakau, nors šiek tiek, kad nors smoką** pagaut, ba, žinai, jeigu gryna žolė, tai labai nescanu. Ir vėmėm, ir visaip. Baisu. Ta kaldruskė – tai gryni nuodai, bet va išsilaikėm.

Iškart gyvenom mokykloj, ji vadinosi Liukių pradžios mokykla, tai ten dabar Bakšinskas nupirkęs tą mokyklą. Mes gyvenom, tetėnas Ulevyčius, Ulevyčienė, mano teta,

* Kalio trąša.

** Skonis.

pusseserė Kartavyčienė. Paskui po biskį, po biskį, kada jau įsitaisėm arklius, tai paskui iš Kaliningrado srities krovėm senų namų ir vežėm, ir statėmės. Viršų, svarbiausia, užsi-dėjom. Dabar tai jau ten brolis perstatęs, ba buvo tiktai molinis tas galas namo, o dabar perstatė, visai kitą namą pastatė. Ten, kur dabar tas namas naujai stovi, tai ten didelė grūšia buvo, kriaušė. Tą kriaušę išvertė, o namą pastatė į tą vietą. Dar tėvas prieš mirtį sako, šitoj vietoj reiktų namas pastatyti, tai Jonas ėmė ir pastatė namą.

Jonas, Jonas, bet Jono visai pas mus nebuvo, tiktai Juozas. Uošviai mano buvo kūmai jojo, tai tėvukas mano klausia jo, ką parvežei, Daminiau. Jonuką, Jonuką parvežiau (jau buvo užgėręs biskį), Jonuką parvežiau. Taip Jonukas ir liko visą laiką. O faktinai padarė vardą Juozas Mindaugas, bet Jonu visą laiką vadino, taip Jonas ir liko iki mirties.

Tiktai mes parvažiavom, už kiek laiko Rytprūsius apgyveno rusai, privežė iš tų laukinių. Buvo žmonių ir neblogų, bet daugiausia tai tų laukinių privežė. Jie ką pamatė atėję, tai jie būtinai pas save tą padarys. Buvo toks Šekeris, netoli čia visai, tai pamatė, kad čia pas Čiuprinską (Čiuprinskas buvo tremtinys, bet paskui jau kaip sugrįžo, tai jis mikliai prasigyveno)... Tai tas Šekeris atėjo pas jį, pamatė lašinių rūkytų, tai jis nusi-pirko porą paršelių, auginosi su žmona tuos paršelius. Paskui čia buvo toks kur pjaudavo kiaules, tai toks Jakimavičius. Jis taip ne kažį kaip gyveno. Būdavo, jo paprašo (jis nekalbėdavo, jis niemčius buvo iš mažens, bet su juo susišnekėt vis tiek galėjo, susirodydavo), tai jo, būdavo, paprašo tas rusas, tai sutiko nueit papjaut. Ale pjaudavo, tai rusai galvos neimdavo kažį kodėl. Tai, sako, man ir galvos užteks. Tai priekines kojas kai nupjaudavo, tai, žinai, kiek mėsos, pusė kiaulės beveik. Juokas juokas, bet šitaip darydavo.

IŠVADOS

Atsiminimai apie vokiečių okupantų elgesį 1941–1944 m. su Vištyčio apylinkių gyventojais ir jų materialiniu turtu dažnai dvejopi; skiriasi ir pačių vokiečių okupantų vertinimas. Štai pateikėja T. Ražinskaitė-Jakštienė prisimena kelis neigiamus epizodus: kaip vokiečių kareivis vos nenušovė jos tėvo, einančio į kluoną šerti gyvulių, ir kaip gretimame Rėčiūnų kaime vokiečiai sušaudė grupę žmonių. Su pastaruoju faktu pateikėja greičiausiai susipažino jau vėliau, nes, kaip rašoma V. Nezgados atsiminimuose, tas įvykis nutiko 1941 m. birželio 22 d. (pačioje vokiečių okupacijos pradžioje)³⁰, kai pateikėjai tebuvo 8 metai; be to, tai įvyko ne Totorkiemio kaime, kur pateikėja tuo metu gyveno. O štai pateikėjas J. P. Ražinskas net neužsimena apie įvykį Rėčiūnų kaime. Jis, atvirkščiai, gana teigiamai atsiliepia apie vokiečių okupantus: esą jie buvo „kultūringi“, drausmingi (pasakojimas apie kareivį, paėmusį obuolį), paisantys švaros ir tvarkos.

Abu pateikėjai kalba apie priverčiamuosius darbus per vokiečių okupaciją: apkasų kasimą (pateikėjų sesuo taip pat kasė apkasus ties Keturvalakiais), pagalbą judančiai gurguolei („siųsdavo tuos obozus padėt pastumt“), prievolę arkliais (ją turėjo vykdyti pateikėjų tėvas). Kalbėdama apie vokiečių okupantų elgesį su gyventojų materialiniu turtu, T. Ražinskaitė-Jakštienė teigė, jog vokiečiai į namus užeidavo tik atsigerti, daugiau nieko neprašydavo. Tiek ji, tiek J. P. Ražinskas prisimena, kaip vokiečiai išpjovė medžius (egles) ir krūmus prie kelio, kad būtų geriau matyti, ar neatslenka priešas. V. Nezgada savo knygoje, priešingai, pabrėžia, kad vokiečių okupacijos metai (tiek moraline, tiek materialine prasme) buvo nelengvi: „Kaimo žmonės slėgė duoklės, kurių dydžius nustatydavo tuometinė vietinė valdžia kartu su nacių atstovais.“³¹

Apie sunkią Lietuvos ūkio padėtį per vokiečių okupaciją byloja ir 1944 m. spalio 19 d. pranešimas „Lithuanian Agriculture during German Occupation“³²: esą vokiečiai net nurodė, kokias žemės ūkio kultūras ir kokiomis proporcijomis būtina auginti, akcentuodami cukrinių runkelių ir linų poreikį, tačiau visai nesirūpinta nei trąšomis, nei technika.

Tas pat pasakytina ir apie arklius, kurie buvo rekvizuojami karo reikmėms, o tai sukėlė darbo jėgos laukuose trūkumą³³. Kaip teigiama A. Bubnio monografijoje, vokiečių okupacijos sunkumus ir materialinius nepreteklius labiau patyrė miesto gyventojai³⁴. Ko gero, kai kur kaimuose padėtis buvo lengvesnė, ką liudija ir Kaune gyvenusio V. Nezgados brolio Jurgio grįžimas į gimtąjį Rėčiūnų kaimą užėjus vokiečių okupacijai³⁵. Taigi ir padėtis Totorkiemio kaime, kur tuo metu gyveno T. ir J. P. Ražinskai, galėjo būti palankesnė nei kitur. Antra vertus, būdami vaikai ar paaugliai, pateikėjai, ko gero, nedalyvavo tėvams sprendžiant vienus ar kitus pragyvenimo klausimus; tai paaiškintų faktą, kad jie neprisimena apie duokles maisto produktais, gyvulių rekvizavimą ir pan.

Kad padėtis Totorkiemio kaime nebuvė labai bloga, liudija ir Alfonso Ražinsko (g. 1920 m.) nepublikuoti atsiminimai. Jis 1941 m. susituokė ir dirbo kalvėje. Gaudavo maisto kortelių, bet kadangi to neužteko, maisto – grūdų, sviesto, žąsų – užsidirbdavo, pats laikė kiaulę, ančią, vėliau įsigijo karvę. Tiesa, užsimena, kad „reikėjo kartais ir sunkiau padirbėti“. Galbūt reikėtų atsižvelgti ir į N. Davieso pastebėjimą, kad apskritai „nuosavybės teisė naciai gerbė“³⁶. Jie nesiėmė jokių esminių priemonių prieš žemvaldžius ar pramonininkus kaip klasę³⁷.

Padėtis iš esmės pasikeitė 1944 m., kai grįžtantis iš Rusijos frontas ėmė slinkti per Lietuvą. T. Ražinskaitė-Jakštienė prisimena žmones, subėgusius į jų kraštą iš visos Lietuvos, iš kaimų ir miestų, kartu su savo

šeimomis. Pateikėjos žodžiais, jų namuose taip pat buvo apsistoję žmonij: Pranckevičius (Pranckevyčius) iš Keturvalakių (ligotas žmogus), vėliau – trys moterys, kurių viena buvo žydė. J. P. Ražinskas šio epizodo neprišimena. Užtat A. Ražinsko atsiminimuose teigiama: „Atavakavo žmonių, tie nuvalgė bulves ir šieną sušėrė, jie sakė, mūsų ir liko, nereikės ir tau.“ A. Ražinskas net nurodo šių žmonių pavardes: Juozas Mazlaveckas, Albinas Narkevičius (Narkevychius; nuo Marijampolės), Gražulis („kriaučius“) su šeima, Albinas Pauža iš Keturvalakių (džiovininkas), iš viso keturios šeimos.

Apie sudėtingą padėtį Lietuvoje 1944 m. rugpjūčio mėn. byloja ir pranešimas „Present Conditions in Lithuania as Revealed by Interviews with Lithuanian Refugees in Sweden“. Šiame dokumente teigiama, kad daugiau nei trys ketvirtadaliai Lietuvos gyventojų išgyvena didžiulę sumaištį: žygiuojanti Raudonoji armija ir besitraukianti vokiečių kariuomenė sukėlė visuotinę paniką³⁸. Kas tik galėjo, traukėsi į Vakarus, gelbėdamiesi nuo sovietų kariuomenės³⁹. Trūko transporto priemonių, nes vokiečiai konfiskavo tiek jas, tiek arklius⁴⁰. Pranešime esama svarbaus teiginio, kad sovietai daugelį žmonių galėjo apkaltinti kolaboravimu su vokiečiais, nes jų okupacijos metais žmonės tiesiog buvo priversti vykdyti vokiečių įsakymus⁴¹.

Kaip tik dėl šio veiksnio taip sunku nustatyti ribą, skiriančią bėgimą arba emigraciją savo noru ir priverstinę evakuaciją. Tačiau jau vien faktas, kad Ražinskų šeima karui pasibaigus sugrįžo į sovietų okupuotą Lietuvą, byloja, kad jų evakuacija buvo prievartinė, o ne savanoriška. Iš tiesų A. Ražinsko atsiminimuose labai aiškiai atsispindi ši dviprasmė padėtis: „Užėjo žandarai lauko ir klausia, ar laukėte rusų, sakome, ne, gali sušaudyti jie, tai tuoj pat važiuoti į Vokietiją, na ką, reikėjo paklusti, jie ginkluoti.“ Tai buvo 1944 m.

spalio 17 d., kai Antanas ir Antanina Ražinskai, jų sūnus Alfonsas Ražinskas su žmona Stanislova ir sūnumi Jonu (g. 1942 m.), taip pat Alfonso broliai Justinas Petras, Jonas, seserys Marytė ir Teresė vienu vežimu, o brolis Antanas su žmona Aleksandra – kitu išvyko Vištyčio link ir vėliau kirtो Reicho sieną.

T. Ražinskaitė-Jakštienė klajones po Vokietiją prisimena taip: „Varinėdavo mus, ant vietos nelaikė. Mus vienoj atvarė, būdavo, ir randam dar puodus karštus ant mašinos. Tai pasižiūrėm, bet valgyt mes patys nevalgydavom, būdavo, išsiverdam, kiek reikia, ir paskui vėl duoda. Vokiečių jau kariškiai daugiausia varinėdavo mus.“ J. P. Ražinskas taip pat prisimena vokiečių apleistas sodybas, kuriose teko laikinai apsistoti, kol „rudžiai“ (SA pareigūnai) išvarydavo tolyn. Kaip teigia A. Ražinskas, apleistose sodybose „nieko negalima liesti, nes jeigu grįžtų vokiečiai, tai gali lauko žandarai sušaudyti“. Tarp evakuotų žmonių buvo justų netikrumo ir baimės nuotaikos, nes „kam tokie avakantai reikalingi, vis tiek rusai užėję sušaudys, taip kalbėdavo žmonės tarp savęs ir vokiečiai taip sakydavo“.

Kita vertus, vokiečiams evakuantai, be abejo, buvo papildoma darbo jėga. Tiek T. Ražinskaitė-Jakštienė, tiek J. P. Ražinskas prisimena, kaip jiems „rudžiai“ Lenkijos pusėje liepė skinti kadagių uogas (greičiausiai degtinei varyti). Taigi net vaikai buvo išnaudojami kaip darbo jėga. Antra vertus, T. Ražinskaitė-Jakštienė prisimena, kad vokiečių kareiviai būvę draugiški, duodavę ir duonos.

O štai J. P. Ražinskas pastebėjo kitą įdomų niuansą – vokiečių kariuomenės demoralizaciją karo pabaigoje, kai kareiviai šautuvus ne nešėsi ant peties, o tiesiog vilko žeme iš paskos. Anot pateikėjo, kareiviai „matė, kad jau karas baigia suėst juos“. Iškalbingas šiuo požiūriu yra 1944 m. rugpjūčio 25 d. pranešimas „Present Conditions in Lithuania“⁴², kuriame sakoma, jog esama akivaizdaus

skilimo tarp „partijos“ (SA) ir vermachto kareivių – esą kareiviai kaltina rudmarškinius dėl visų savo nelaimių. A. Ražinsko atsiminimai tai patvirtina – jis teigia matęs, kaip „vermachtiniai kareiviai, rudį raitą sutikę Langirdaitį, nuplėšė nuo rankovių akankreicerius Hitlerio. Apdaužė snukį, tas net į griovį įlėkė.“ Taigi lietuvių evakuantai pateko į priešiško jėgų verpetą.

J. P. Ražinskas prisimena, kad net lietuviai tarp savęs nesutardavo („Buvo dvi Rutkauskienės, brolienės [...], čia buvo baisu, ant tiek nesutiko, kad vaje“). Galbūt tai lėmė asmeninė antipatija, o gal ir neigiamą tremties atmosfera. Santykiuose su lenkais J. P. Ražinskas pabrėžia kalbos mokėjimo svarbą: „Kada pradėjo kalbėti lenkiškai [...] Jono mama [...], atsirado ir pašarų, ir visko.“ Taigi lenkai nepatikliai žiūrėjo į evakuantus, nemokančius jų kalbos.

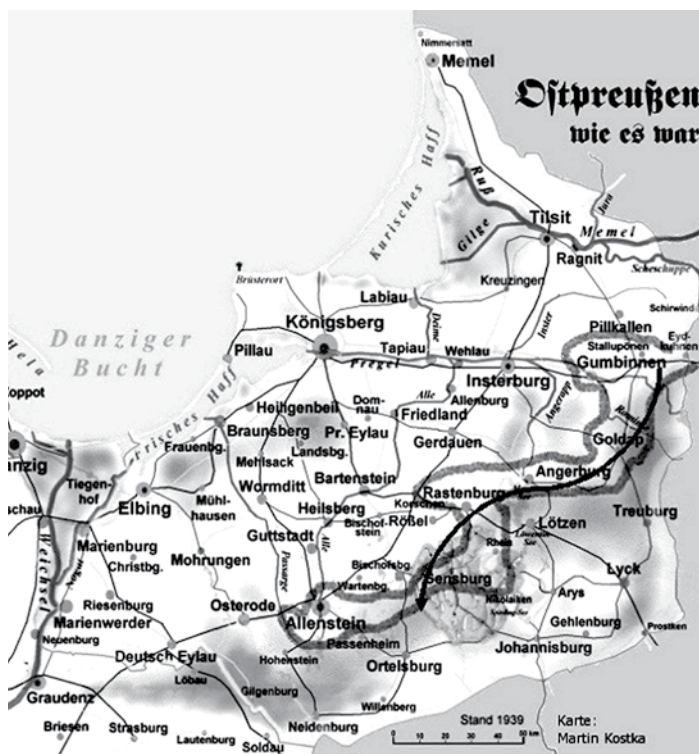
Sovietų armijai įžengus į Vokietiją, evakuotų žmonių padėtis vėl pakito, ir ne į gera. Reikėtų išskirti du šiam laikotarpiui ypač būdingus reiškinius: plėšikavimus ir moterų prievartavimą. J. P. Ražinskas prisimena, kaip rusų kareivis iš jo tėvo atėmė kišeninį laikrodį su grandinėle ir aliumininį skiltuvą. Kaip teigia N. Daviesas, „paprasti sovietiniai kareiviai įnirtingai medžiojo laikrodžius ir dviračius – daiktus, kurių jie namie niekada neturėjo“⁴³. Šis autorius taip pat rašo, kad Raudonoji armija moterų prievartavimų skaičiumi ir mastu pranoko visas kitas kariuomenes⁴⁴. T. Ražinskaitė-Jakštienė prisimena visur lydėdavusi A. Ražinsko žmoną Stanislovą, kad tik šiai netektų pasilikti vienodu su sovietų kareiviu. J. P. Ražinskas ir A. Ražinskas taip pat prisimena, kad rusų kareiviai prievartaudavo vokiečių moteris. Be abejo, dėl tokio sovietų kareivių elgesio evakuantų požiūris į juos buvo labai neigiamas. Galbūt dėl to ir atsirado kiek teigiamesnis vokiečių kareivių vertinimas, nes jie, evakuantų akimis, elgėsi moraliau už rusus.

Kita vertus, evakuantų požiūriu, rusas rusui buvo nelygus. Antai J. P. Ražinskas Sensburgo komendantą apibūdino kaip supratingą žmogų, kuris rūpinosi, kad evakuantai pasiruostų užtekčiai maisto grįžti atgal į gimtinę. A. Ražinskas taip pat teigia: „maisi atsiliepė apie Sensburgo komendantą: jis esą buvęs „adjutantu karo mokykloje dar Smetonos laikais pas Lietuvos kapitoną [...]“, tasai ir jam buvo geras, užtat ir jis lietuvių mylėjo“. Taigi akivaizdu, kad šiuo atveju pasireiškė grynai asmeninės simpatijos.

Sugrįžusių į Lietuvą evakuantų laukė dar vienas išbandymas – badas. T. Ražinskaitė-Jakštienė prisimena, kad, kol dar nebuvo sienos, ėjusi skinti į Vokietiją varpų. J. P. Ražinskas pasakoja, kad reikėję ubagauti, valgyti dilgėles, vietoj druskos vartoti nuodingą

kaldruskę. Be to, teko statyti naujus namus, nes senieji buvo sudegę.

Apibendrinant galima sakyti, jog vokiečių okupacija, jų vykdyta išdegintos žemės politika, taip pat sovietų kariuomenės veiksmai Lietuvoje ir Vokietijoje lėmė, kad pasienio gyventojai lietuviai (konkrečiai – Vištyčio apylinkių Totorkiemio kaimo žmonės) buvo priversti palikti savo namus, klajoti po karo nusiaubtas vietas, dirbti priverčiamuosius darbus ir nuolat rizikuoti gyvybe. Į Vokietiją įsiveržę sovietai evakuantų padėtį tik pablogino, atnešdami tokius labai paplitusius reiškinius kaip plėšikavimas ir moterų prievartavimas. Grįžusiems į Lietuvą, evakuotiems žmonėms teko glaustis po svetimu stogu, kęsti badą ir nepriteklus.

Priedas. Ražinskų šeimos klajonių Rytų Prūsijoje maršrutas.* (Paryškintas pėdsakas apytiksliai žymi vietas, kuriose, tikėtina, klajojo Ražinskų šeima. Rodyklė rodo apytikslę judėjimo kryptį. Vietovardžiai nustatyti daugiausia remiantis A. Ražinsko atsiminimais.)

* Iš <<http://www.kreis-sensburg.de/haupt1-4711.html>> [žiūrėta 2013-04-11].

Neskelbti šaltiniai

Alfonso Ražinsko atsiminimai (rankraštis), 1983 m.

2013 m. vasario 9 d. interviu su Terese Ražinskaite-Jakščiene.

Nuorodos

¹ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 441.

² *Scorched Earth*, Alexandria (Va.), 1991, p. 5.

³ A. Bubnys, op. cit., p. 441.

⁴ *Scorched Earth*, p. 5.

⁵ Ch. Dieckmann, *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje 1941–1944*, Vilnius, 2005, p. 152.

⁶ Ibid.

⁷ A. Bubnys, op. cit., p. 441.

⁸ Ibid., p. 443.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid., p. 444.

¹¹ Ibid., p. 445.

¹² Ibid.

¹³ Ibid., p. 446.

¹⁴ Ibid., p. 447.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ch. Dieckmann, op. cit., p. 152.

¹⁷ Ibid., p. 154.

¹⁸ V. Nezgada, *Gyvenimo kelyje*, Kaunas, 2008, p. 73.

¹⁹ Ch. Dieckmann, op. cit., p. 152.

²⁰ Ibid., p. 153.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

²³ Ibid.

2013 m. vasario 9 d. interviu su Justinu Petru Ražinsku.

²⁴ V. Nezgada, op. cit., p. 73.

²⁵ Th. Remeikis, *Lithuania under German Occupation 1941–1944*, Vilnius, 2005.

²⁶ D. Sruogaitė, *Atminties archeologija*, Vilnius, 2012.

²⁷ Ch. Dieckmann, op. cit.

²⁸ N. Davies, *Kariaujanti Europa: 1939–1945*, Vilnius, 2009.

²⁹ *Scorched Earth*, Alexandria (Va.), 1991.

³⁰ V. Nezgada, op. cit., p. 64.

³¹ Ibid., p. 70.

³² Th. Remeikis, op. cit., p. 704–710.

³³ Ibid., p. 706.

³⁴ A. Bubnys, op. cit., p. 432.

³⁵ V. Nezgada, op. cit., p. 70.

³⁶ N. Davies, op. cit., p. 422.

³⁷ Ibid.

³⁸ Th. Remeikis, op. cit., p. 674.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

⁴³ N. Davies, op. cit., p. 420.

⁴⁴ Ibid., p. 416.

Gauta 2013 11 04
Vytauto Didžiojo universitetas,
Humanitarinių mokslų fakultetas,
K. Donelaičio g. 52,
Kaunas